

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

48e jaargang - nr. 6

november - december 2019

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

EEN GOEDE RAAD

Geef een bestendige betalingsopdracht

Ieder jaar opnieuw hebben we werkelijk te veel last met vergeten of erg late betalingen.

Of zelfs dubbele betalingen: dat gebeurt ook.

Die moeten we dan terugstorten. Heel bewerkelijk!

Zeer begrijpelijk: wie betaalt er nu graag, ook al is het nog zo weinig?

Wie verlost wil zijn van die jaarlijks weerkerende vervelende karwei raden we ten zeerste aan bij de bankinstelling een doorlopende betalingsopdracht te laten aanmaken.

In een wip is het gedaan aan het loket of via de PC. Je hoeft enkel de noodzakelijke gegevens in te vullen:

**HHKG of Ghendtsche Tydinghen,
Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
BE73 0001 0504 7360**

Bij de mededelingen: jouw lidnummer (zie adres op de omslag waarin dit GT nummertje steekt) en toezend-adres want onze bank toont dit niet op onze bank-afschriften op het internet.

Uiteraard kan je een dergelijke doorlopende betaal-opdracht op elk moment veranderen of beëindigen.

Mond aan mond reclame is de beste publiciteit!

GHENDTSCHIE TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw**

48e jaargang nr. 6

november - december 2019

Inhoud

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pietersbuiten. Deel 4. Een appeltje voor de dorst aan de Koningin Astridlaan en de Lostraat (1904-1920).
Jan Steeman 338
- Middeleeuws begraven door Schokkebroers en Matewiven in Gent Deel 3. Van lollaarden tot alexianen, van matevrouwen tot zwarte zusters.
Luc Devriese 346
- Marie-Jeanne Schellinckx, een Gentse grognarde.
Eric Vermeirsch 358
- Hoe promoveerde Marie Schellinck van prostituee tot onderluitenant en heldin van Napoleon?
Luc Devriese 361
- Reisverslag van kanunnik Antonio de Beatis: Gent en de Lage Landen in 1517
Herbert De Vleeschouwer 371
- Katrienspekken in het Hof van Ravenstein aan Onderbergen.
Luc Devriese 386
- Lezers aan het woord 406
- Inhoud 48e jaargang 412
- Lijst 2019 steunende leden en beschermleden 414

CHARLES VAN RYSSELBERGHE BOUWT IN SINT-PIETERS-BUITEN

Deel 4. Een appeltje voor de dorst aan de Koningin Astridlaan en de Lostraat (1904-1920)

Jan Steeman

In vorige afleveringen schetsten we het leven van de stadsarchitect Van Rysselberghe en verhaalden we over de ontwikkeling van de stationsbuurt Gent-Sint-Pieters in het laatste kwart van de 19de eeuw. We vertelden hoe Van Rysselberghe in Sint-Pieters-Buiten een aantal stukken grond kocht om er vervolgens een villa te bouwen. Ook kwamen we te weten dat de architect een stuk grond verliest door de aanleg van een nieuwe laan, de Albertlaan, die oorspronkelijk van het Citadelpark tot de Godshuizenlaan liep. Het deel tussen het park en stationsplein werd in 1929 tot Astridlaan omgedoopt. In dit laatste deel van de reeks pikken we de draad op bij het moment dat het eerste gedeelte van de laan bij het park is aangelegd en Van Rysselberghe van de gelegenheid gebruik maakt om een reeks opbrengstwoningen op te trekken langs de nieuwe boulevard.

Huizen in de Astridlaan

In juni 1904 dient Van Rysselberghe een eerste aanvraag in voor de bouw van twee huizen en een paviljoen aan de huidige Astridlaan. De gevelindeling van de huizen vormt een spiegelbeeld volgens het patroon: deur, raam, raam, deur. De gevel wordt op de eerste en tweede verdieping in het midden gedomineerd door een sierlijke, smalle drieledige erker, met smalle puntige console. Bovenaan is er een dakkapel.

De bouwplannen verraden weinig over de uitwerking van de gevel. We kunnen ons ook niet baseren op de huidige toestand van de woningen, aangezien de twee woningen na de Tweede Wereldoorlog sterk werden verbouwd, de ene al wat drastischer dan de andere. Wel is er een postkaart uit 1912 bewaard die een mooi beeld geeft van deze statige huizen. (afb. 1) Daarop is goed te zien

Afb. 1. Postkaart van de Albertlaan (nu op die plek Astridlaan) in 1912, met zicht op de huizen gebouwd door Van Rysselberghe (Collectie Denis Pieters).

dat boven op de erkers een klein balkonnetje is uitgewerkt met hoekig hekwerk. Dit element ontbreekt alvast in het oorspronkelijke ontwerp. De kroonlijst van een van de huidige gevels is versierd met gestileerde bladmotieven. Mogelijks is dit een element dat is overgebleven van de oorspronkelijke gevel, maar noch de bouwplannen, noch de foto uit 1912 scheppen hier klaarheid over. Het grondplan van deze huizen bestaat uit een inkomhal, met daarachter een eerste plaats en een gang ernaast. Achter deze voorste ruimtes liggen nog twee andere kamers en een tuin of koer. De specifieke functies van de ruimtes werden niet ingevuld op het plan.

Tenslotte is er ook nog een klein paviljoen naast de twee woningen. Het voorste gedeelte staat aangeduid als koetshuis (remise), het achterste als paardenstal. Beide ruimtes geven uit op het terrein van Charles Van Rysselberghe zelf. Een lang leven is de stal niet beschoren, want al in maart 1906 dient de architect een aanvraag in tot verbouwing ervan. De poort wordt omgebouwd tot een volwaardig huis met een rondboograam op een arduinen basement. Het koetshuis werd aangepast tot een salon met bijbehorende eetkamer en utilitaire ruimtes. In 1909 zou dit huis alsnog in de hoogte verder worden uitgebreid, maar voor Van Rysselberghe zijn bouwplannen langs de laan verder zou uitvoeren, beslist hij om een laatste reeks huizen te bouwen langs de Lostraat.

Afb. 2. De huizen in de Lostraat. Situatie in 2009 (Foto auteur).

Opnieuw bouwen in de Lostraat

In februari 1907 dient de architect - grondeigenaar een bouwaanvraag in voor de bouw van vier bediendenwoningen (afb. 2). Daarvoor moest de hangar bij het huis in Lostraat 23 (thans huisnr. 13-15) wijken. De huizen zijn opgebouwd uit twee verdiepingen. De eenvoudige bepleisterde gevels bestaan uit twee traveeën, met uitzondering van het huis op nummer 7 dat met vier traveeën dubbel zo breed is. Ze springen in het oog door de gebogen erkers die over twee verdiepingen doorlopen. De huizen kennen een gespiegeld grondplan met een vrij conventionele indeling: een inkomhal, met voor- en eetplaats ernaast. Achter de traphal werden een schotelhuis/keuken voorzien en een toilet. De bouwaanvraag toont ook de gedetailleerde uitwerking van de kelders, maar plannen voor de verdiepingen werden niet ingediend.

Met dit project uit 1907 is de toegang vanuit de Lostraat helemaal afgesloten. Het is dan ook niet toevallig dat in 1909 het adres van de architect gewijzigd wordt naar Albertlaan 44 (nu Astridlaan). Het moet meer dan een bewuste keuze geweest zijn om deze toegang te verleggen, want wonen op de nieuwe chique boulevard had meer cachet dan in een 'onbeduidende' buurtweg!

Nieuwe huizen langs de Astridlaan

In juli 1909, de bouwwerken in de Lostraat zijn wellicht nog niet lang afgerond, beslist Van Rysselberghe drie nieuwe huizen bij te bouwen. (zie afb. 1) Ze hebben drie traveeën en een souterrain op de gelijkvloerse verdieping. De eerste en tweede verdieping worden gemarkeerd door een doorlopende driedledige erker in het midden van de gevel. Hoewel ze een stuk groter zijn, tonen de huizen hiermee een zekere overeenkomst met de gevels die twee jaar voordien werden opgetrokken in de Lostraat. Deze structuur van de erkers herkennen we overigens ook in de bakstenen gevels van een reeks arbeidershuizen die Van Rysselberghe in opdracht van de Gentsche Maatschappij voor Huisvesting in 1913 ontwierp in de Roggestraat. Deze huizen zijn inmiddels gesloopt. Een andere overeenkomst met de huizen in de Lostraat is dat Van Rysselberghe andermaal kiest voor een gespiegeld grondplan. De grondplannen zijn (opnieuw) tamelijk conventioneel.

Drie jaar lang is er geen bouwbedrijvigheid op het perceel van Van Rysselberghe, behoudens een aantal wijzingen in de tuin. Zo wordt een stuk van de achterbouw van het huis aan de Lostraat 9 (voorheen nr. 23, thans 11-15) opnieuw ingelijfd bij de tuin en wordt een broeikas gesupprimeerd. In 1914 volgt letterlijk en figuurlijk het sluitstuk van Charles' bouwproject. In een laatste aanvraag zien we dat hij op het resterende gedeelte langs de laan een viertal huizen bij wil bouwen.

Opvallend in het ontwerp is de grote vestibule, waarmee de architect de toegang tot zijn woonst in het midden van het perceel waarborgt. (afb. 3) Links en rechts van de poort zijn twee kleinere woningen met slechts twee bouwlagen. Grote dakkapellen verraden een grote zolderruimte onder een mooi gebogen dak met leien, wellicht om het gebrek aan een tweede verdieping enigszins te compenseren. De twee huizen aan de andere kant hebben een extra verdieping.

Net zoals bij de andere panden aan de Astridlaan en de Lostraat voorziet Charles Van Rysselberghe een grote driedledige erker over de lengte van de eerste en tweede verdieping. De erker lijkt heel sterk op deze die we reeds zagen in meerdere ontwerpen van de architect. In vergelijking met de andere panden aan de Astridlaan, is het grondplan van deze huizen redelijk compact. Ze hebben bijvoorbeeld geen tuin maar slechts een kleine koer en twee ruimtes i.p.v. drie op het gelijkvloers. De huizen naast de poort hebben een kleine inkomhal, met een voorplaats en achteraan een keuken.

Einde van de bouwwoede en verkoop van de huizen

Met de bouw van de inkomhal en vier huurpanden in 1914 eindigt de bouwcampagne van Charles van Rysselberghe. Alle stukken grond aan de straatkant zijn nu volgebouwd. In januari 1916 neemt hij ontslag als stadsarchitect en gaat hij met pensioen. Zijn kinderen, neven en nichten zijn in de jaren voordien gehuwd of het huis uitgegaan.

Pas na WO I zal de architect zijn eigendommen in Gent verkopen. In 1919 is eerst zijn woonhuis aan de beurt. De woning en het poortgebouw, dat hij in 1914 liet optrekken, worden verworven door het echtpaar Edmond de Ghelincx-de Walle en Isabelle Kervyn de Volkaersbeke. Charles Van Rysselberghe trekt vervolgens in bij zijn dochter Marguérite in Parijs. Na het onverwachte overlijden van de architect op 30 april 1920 in Nice, gaan ook de opbrengst-woningen via een openbare verkoop onder de hamer.

Tweede Wereldoorlog

Afb. 3. Poortgebouw en de huizen gebouwd in 1914. Toestand vlak na WO II. De schade van de bominslag van mei 1940 is nog duidelijk te zien. Het complex werd in de decennia nadien stelselmatig vervangen door een garage, appartementen en een hotel. De poort was ook toen haast het enige wat iets 'verklapt' over de aanwezigheid van de villa erachter (Stadarchief Gent. Reeks G12. Bouwdossiers. 1947/K/44).

Tijdens het Interbellum verandert er weinig aan het huizenblok dicht bij het nieuwe Sint-Pietersstation, maar de Tweede Wereldoorlog heeft een grote impact. Op maandag 13 mei 1940, amper drie dagen na de Duitse invasie, wordt de stationsbuurt getroffen door een zwaar bombardement. Omstreeks 8 uur 's avonds vliegen er drie Duitse vliegtuigen over vanuit het zuidwesten. Nog voor de sirenes afgaan, treedt het afweergeschut in werking. De vliegtuigen hadden het voornamelijk op de spoorweg Gent-Kortrijk gemunt, maar de allesbehalve precieze bombardementen richtten grote vernielingen aan over de hele wijk: 23 burgers laten het leven, talrijke huizen worden verwoest, waaronder het gewezen woonhuis van Charles Van Rysselberghe, verderop de glazen daken

**Openbare Verkoop
VAN
BURGERSHUIZEN
EN
TUINGRONDEN
te GENT Astridlaan (1.700 m²)**

De Notaris **VERSTRYNGE** te Gent,
Van Arteveldeplein, 14, (tel. 500.06) met tussenkomst van Notaris
VANHEE te Moorslede, zal openbaar te koop aanbieden.

Stad Gent

Sectie I

TABEL

Lot	AARD	Ligging	Kadastr. nummer	Oppervl. m ²
1	Burgershuis	Astridlaan 88	701 41 01 ex.	80,00
2	Burgershuis	id 44-45	701 41 01 ex.	300,15
3	Burgershuis	id 43	701 41 01 ex.	117,00
4	Burgershuis	id 42	701 41 01 ex.	102,33
5	Tuingrond	id	701 41 01 ex.	311,00
6	id.	id	701 41 01 ex.	89,10
7	id.	id	701 41 01 ex.	84,80
8	Burgershuis	Loozstraat 5	701 41 01 ex.	79,00
9	Tuingrond	Astridlaan	701 41 01 ex.	105,80
10	id.	id	701 41 01 ex.	150,10
11	id.	id	701 41 01 ex.	137,10
12	id.	id	701 41 01 ex.	45,25
13	id.	id	701 41 01 ex.	118,00
14	id.	id	701 41 01 ex.	89,90
15	id.	id	701 41 01 ex.	36,40
			TOTAAL	1747,25

**ENIGE ZITDAG
Vrijdag 20 Juni 1947**

om 3 uur ter verkoopzaal van Notarissen te Gent.

Afb. 4. Verdeling in 1947 van de gronden waarop het huis Van Rysselberghe stond (Beeldbank Gent).

van het Kuipke en van het Museum voor Schone Kunsten, beide in het Citadelpark. (31)

Eigenaar De Ghellinck-de Walle verklaart bij zijn schadeaanvraag 'Il est a remarquer que la bombe étant tombé sur mon bureau, toutes mes factures et notes sont détruites [...]'. (32) Doordat foto's, plannen en ander iconografisch archiefmateriaal (voorlopig) ontbreken, kunnen we helaas niet meer achterhalen hoe het verdwenen woonhuis van de architect er echt uitzag. Aan de hand van de verslagen in de schadedossiers die door de toenmalige eigenaars werden ingediend, kunnen we ons toch een vaag idee vormen over het vermoedelijke uitzicht van het gebouw.

De villa had een oppervlakte van maar liefst 648 m², de bijhorende tuin was 1729 m² groot. Een voltreffer raakte de villa links vooraan. Verder in de verslagen lezen we dat de living, het salon, de eetkamer, de waskamer, het bureau en een deel van de vluchtweg (dégagement) die het huis met de vestibule verbond, vernield zijn. De twee bovenverdiepingen lijken minder beschadigd, maar de schade is ook daar zeker niet gering. Zo moet zeker een logeerkamer volledig vernield zijn en was ook het sanitair stuk.

Na de oorlog

Het echtpaar verhuisde na het bombardement naar het kasteel van de familie De Ghellinck-de Walle in Wondelgem, nu dienstencentrum van de stad. Men liet het puin ruimen en men verkocht de restanten in september 1942 aan een ondernemer in sloopwerken. De herbruikbare bouwmaterialen werden gerecupereerd en het eigendom werd verdeeld in diverse loten om na de oorlog afzonderlijk verkocht te worden (afb. 4).

De sloopwoede van de jaren '60 zou ook de huizenrij van Van Rysselberghe op de Astridlaan niet sparen. Zo verrezen onder andere het hotel Carlton en een appartementsgebouw op het gedeelte dat na WO II werd verkaveld. Andere huizen werden dan weer sterk verbouwd. Deze bouwkundige ingrepen

Afb. 5. Een aantal van de huizen in de Astridlaan gebouwd in 1909. Situatie in 2019.

hebben het statige uitzicht van de Astridlaan zwaar verminkt. Enkel de huizenrij uit 1909 behield haar oorspronkelijke uitzicht (afb. 5). De huizen in de Lostraat hebben de tand des tijds beter doorstaan.

Slot

In zijn functies als stadsarchitect van Gent en als leraar aan de Gentse Academie heeft Van Rysselberghe ongetwijfeld zijn stempel gedrukt op het uitzicht van de stad in het laatste kwart van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. In de nieuwe wijken realiseerde hij veel stadsscholen. Voor de Gentse Maatschappij voor Huisvesting ontwierp hij tal van bedienden- en arbeiderswoningen. Er zijn, op enkele uitzonderingen na, geen private opdrachten voor burger- of herenhuizen bekend. De huizen in de stationsbuurt van zijn hand kunnen in dat opzicht binnen zijn oeuvre wel uniek genoemd worden. De eenvoud en functionaliteit die de architect aan de dag legde in zijn openbare opdrachten, zijn ook terug te vinden in de structuur van die huizen: het gespiegelde grondplan, de conventionele kamerindeling en de gebogen erkers waarmee hij de monotonie van de herhaling een beetje tracht te doorbreken.

Voetnoten

(vervolg van deel 3)

- 31 Een uitgebreide beschrijving van het bombardement is te lezen in *Een eeuw luchtvaart boven Gent 40-45* / Piet Dhanens, Cyndrik De Decker, Georges Antheunis. (2009). Erembodegem, Flying Pencil, p. 11-12.
- 32 Rijksarchief Gent. Archief van het Ministerie van Wederopbouw. Individuele dossiers 'Oorlogsschade aan private goederen' (Tweede Wereldoorlog). Provincie Oost-Vlaanderen: Dossier: 4.000.830

MIDDELEEUWS BEGRAVEN DOOR SCHOKKEBROERS EN MATEWIJVEN IN GENT

Deel 3. Van lollaarden tot alexianen, van matevrouwen tot zwarte zusters

Luc Devriese

In het derde en laatste deel van deze kleine reeks gaan we op zoek naar het ontstaan van de mannen- en vrouwengemeenschappen op de vest aan de Houtlei en knopen we vanaf de jaren 1500 aan met de latere evolutie, toen de broeders en zusters evolueerden tot streng geordende religieuze gemeenschappen. Ze werden bekend als alexianen en zwarte zusters, en namen ook bijkomende, meer lucratieve taken op zich. Ze kregen meer welstand, wat zich uitte in aanzienlijk betere huisvesting dan in hun oudere, meer dan waarschijnlijk erg primitieve onderkomens ‘up de veste’. Anno 2019 verwijzen in de Sint-Michielsbuurt nog drie plaatsnamen naar hen: Alexianenplein, Zwartzusterstraat en Jonkvrouw Mattestraat. In deze bijdrage verklaren we die benamingen.

We starten met de eerste vermelding in 1351 van de broeders op de Sint-Michielsvest ‘die men heet lollarts’. We gaan in op de eerder pejoratieve en proletarische bijklank van de term lollaard en zoeken een verklaring voor hun verblijf op de oude vesten bij de builenpest die zich in onze streken verspreidde en precies rond de tijd van hun eerste vermelding heftig toesloeg. We brengen de hypothese naar voor dat de gemeenschappen van begraafbroeders en -zusters groeiden uit groepjes ‘reeuwers’ die instonden voor het isoleren en verzorgen (voor zover mogelijk) en tenslotte begraven van pestlijders. Hoewel de pest in dit artikel slechts zijdelings aan bod komt, heeft de opkomst en de verdere geschiedenis van de begraafbroeders en -zusters er heel wat mee te maken.

Lollaarden

Net als gelijkaardige groepjes met andere bezigheden elders in de stad, kregen de broeders op de Sint-Michielsvest de schijnbaar weinig vleierende bijnaam (of naam) lollaarden toebedeeld. In een schepenakte van 1351 (vroegste vermelding in Gent) worden ze aangeduid als broeders ‘die men heet lol-larts’ op de vest bij de verdwenen Turrepoort, op de Poel. (1) Die benaming is afgeleid van ‘lollen’ in de betekenis van (gebeden) mompelen. Ook de meest waarschijnlijke verklaring van het woord begijn, net als die van de mannelijke variant bega(a)rd(e) of bogaard, is in iets dergelijks te zoeken (Frans *bégayer*, stotteren), zoals die van kwezelaar, kwezel, verwant met fluisteren (gewestwoord: fezelen, vezelen). (2)

Iets verder op de vest, bij de Zandpoort, was trouwens al eerder een dergelijke groep van arme broeders gevestigd (3). Zij behoorden tot het weversambacht, of sloten zich daarbij aan, en werden bogaarden genoemd, klankvariante van begaard: meer moeten we daar niet achter zoeken. In de oudste bewaard gebleven stadsrekeningen met stadscijnzen staan ze vanaf 1325-1326 trouwens vermeld als ‘begarden’. (4) Net als lollaard was die term pejoratief bedoeld.

Afb. 1. Vertaling van een leuze toegeschreven aan John Ball, een van de leiders van de lollaardenopstand in Engeland in de 14de eeuw. Prachtig gerestaureerde gevelversiering van het huis Adam en Eva in de Baudelostraat (foto 2018).

Die arme, meestal ongeletterde en niet strak geregelde gemeenschappen stonden laag in aanzien, werden gewantrouwd door de kerkelijke overheid en soms zelfs van ketterij verdacht. In Engeland werden de 'lollards' (term ontleend aan het Nederlands) berucht vanwege hun opstandige beweging (Lollardism, Lollardy) onder John Wyclif (gestorven in 1384), die resulteerde in een grote opstand samen met arme boeren in 1415 (afb. 1). Nog andere zogenaamde kettters hoorden bij dergelijke groepen. De Henegouwse begijn en geletterde mystica Marguerite Porete eindigde in 1310 haar leven op een Parijse brandstapel.

Lollaard, begaard en bogaard... de benamingen werden dikwijls door elkaar gebruikt. Hun gemeenschappen waren in de eerste eeuwen erg los georganiseerd, zonder geschreven regels. De leden, feitelijk leken, beschouwden zichzelf als behorend tot de 'derde orde' van Sint-Franciscus: mensen die proberen te leven in de geest van die grote heilige om zo het beste te maken van hun kammervol bestaan. Ongehuwde mannen zochten bescherming door groepsvorming. Ze werden verondersteld te leven als broeders. Hetzelfde deed zich voor bij in groep wonende ongehuwde vrouwen: ze werden zusters. Seks was taboe, mogen we veronderstellen.

Later werden die gemeenschappen reguliere kloosterlingen: ze moesten proberen te leven volgens welbepaalde voorschriften, opgenomen in hun klaar en duidelijk neergeschreven 'regel' (Latijn regula). Ze deden dat, naar eigen zeggen, in de geest van Sint-Augustinus. Voor alle duidelijkheid: die heilige schreef nooit vaste kloosterregels voor. Maar die kwamen er wel degelijk bij de kloosterorden, met nadruk op 'orde': 'geordend' leven.

De hier beschreven begraafbroeders en -zusters bleven onmisbaar. Deze 'lollards' moesten blijven bestaan, want in een dichtbevolkte, grotendeels arme stad als Gent was het werk van de begraafbroeders en -zusters te belangrijk. De meeste groepen lollaarden verdwenen spoorloos, maar de onmisbare begraafbroeders en -zusters groeiden uit tot reguliere kloosterorden. Enkele vrouwelijke begijnengemeenschappen slaagden er bij ons eveneens in om, onder hoge bescherming, eeuwenlang te blijven voortbestaan in de welbekende begijnhoven.

Reeuwers van twijfelachtig allooi

Pestlijders, die niet in hun huis konden worden afgezonderd, verwees men al die tijd steevast naar de rand van de stad, naar de vesten, vooral naar in onbruik geraakte oudere stadsversterkingen. In de 16de en 17de eeuw, waarover

we zeer goed gedocumenteerd zijn, stonden de intussen alexianen geworden broeders op de Sint-Michielsvest meestal in voor het begraven van de slachtoffers van de epidemie. Bijna alles wat daaraan voorafging werd overgelaten werd aan chirurgijns, maar vooral aan ‘reeuwers’. Onder leiding van een ‘pestmeester’ zorgden die voor de praktische uitvoering van wat, samen met begraven, wellicht de enige efficiënte maatregel was in het hele pestgebeuren: het afzonderen van de getroffenenen, het instellen van wat men – met enige overdrijving – quarantaine kan noemen. Ze zorgden ook voor het ruimen van getroffen huizen en het ‘uitroken’: door verbranden van o.a. droge kruidenmengsels probeerde men iets te doen wat leek op desinfecteren. Men had het vooral gemunt op de geuren, de ‘giftige dampen’ of miasmen uit de antieke geneeskunde. Overigens wist men ook dat de besmetting kon overgedragen worden door rechtstreeks contact (contagium). Daarop wijst de term ‘contagieuse siecke’ die in de officiële zeventiende- en achttiende-eeuwse papieren gebruikt werd als synoniem van builenpest. Echte desinfectie, uiterst belangrijk in de bestrijding van deze en andere infecties, zou pas vanaf het einde van de 19de eeuw efficiënt toegepast worden. Ook al had men geen benul van de oorzaak en van de eigenlijke manier van overdracht, men was zich scherp bewust van de besmettelijkheid van builenpest.

Wie waren die reeuwers? Breed genomen waren dat mensen die instonden voor de lijkverzorging, het ‘reeuwen’. Ree is een Germaans stamwoord voor alles wat met de dood te maken heeft. Dat vervormde tot reeuw (vergelijk met zee en Zeeuw) en is te vinden in tal van nu niet meer gebruikte afleidingen en samenstellingen: de reeuw (laatste adem) en reeuws, reeuwlucht (lijkgeur), reeuwkleed en zo meer. Dat alles boezemde en boezemt nog steeds afkeer en vrees in. En zo verging het ook de reeuwers, vooral tijdens de pest. (5) Voor dat soort werk boden zich enkel desperado’s aan, mensen die niet wisten van welk hout pijlen te maken. Ze werden gevreesd en gehaat. Soms werden ze er zelfs van verdacht moedwillig pest te verspreiden om zich goederen van uitgestorven families toe te eigenen. In steden waar de eeuwige zondebokken; de joden, ontbraken, ging het gerucht dat ze waterputten en wijwatervaten besmetten. Het waren maatschappelijk verstotenen, dikwijls vreemdelingen. Maar in de jaren 1500-1600 werden sommige reeuwers officieel toegelaten: men kon niet zonder hen. Ze moesten de kenmerkende rood-witte stok van pestverzorger dragen en een rode lap over hun kledij. Vermoedelijk waren ze niet zo talrijk en zijn de verhalen over de wandaden van reeuwers overdreven, maar hun reputatie hadden ze tegen.

Broeders van goede reputatie

Met de ‘broederkins up de veste’ die zich omstreeks 1350 inlieten met de zorg voor pestzieken en -doden, verliep het vermoedelijk op een gelijkaardige manier, althans in het begin. Maar omwille van hun uiterst nuttig werk werden ze aanvaard. Ze moesten wel op de slecht befaamde vesten een onderkomen zoeken (6). Daar, op in onbruik geraakte stadsversterkingen, vinden we ze gegroepeerd terug in Gent. En, het kan geen toeval zijn: precies vanaf het moment dat de eerste builenpestepidemie woedde. Die twee gegevens vormen, samen met hun povere verblijven en armoedige grauwe kledij, een stevig, maar nog steeds slechts indirect argument voor het ontstaan uit die geveesde reeuwers van gemeenschappen van vrouwelijke en mannelijke lijkverzorgers en begravers in Gent en wellicht ook elders. Het toekennen door de Stad van financieel gunstige condities ‘ghemindert duer Gode om(m)e’, zoals genoteerd in het stadscijsboek van 1337-1367 (zie vorige aflevering), voor het gebruik van de vesten aan de Houtlei, wijst er op dat ze in elk geval welgekomen waren. En ze bleven nog lang arm: daar wijzen ook hun andere toen gebruikte benamingen op: matemans en grauwe broederkins (7). Op de betekenis daarvan gaan we dieper in aan het einde van deze bijdrage bij hun vrouwelijke collega’s, de grauwezusters of matewiven.

De gegevens omtrent pest zijn voor de jaren 1300 schaars voor wat Gent betreft, maar ze zijn wel overvloedig voorhanden in de jaren 1500-1600. De pestlijders kregen huisarrest of werden vanaf de jaren 1500 verwezen naar een vaste plek, niet toevallig ook op in onbruik geraakte stadvesten, dit keer aan de Vijfwindgaten. Een huis werd aangekocht om dienst te doen als pesthuis en later werden daaraan nog meerdere huisjes toegevoegd. Niet minder belangrijk was ook het pestkerkhof dat bij de Vijfwindgaten met behulp van de geburen onder leiding van hun deken aangelegd werd en in 1606 gewijd. Pestslachtoffers moesten er ‘s nachts om twaalf uur begraven worden. Familieleden en buitenstaanders werden daarbij geweerd. (8)

Alexianen

De benaming cellebroer kan verwarring geven en wellicht klonk ook de term schokkebroer niet echt vroom. Toen de schokkebroers geleidelijk aan in het gareel gebracht werden en hun gemeenschap het karakter kreeg van een religieuze orde met kloosterregels, promoveerden de arme ‘broederkins’ in 1507 tot alexianen, genoemd naar de Romeinse christelijke martelaar Alexius. Ze waren niet de enige oorspronkelijk erg arme groepering van vrome personen die iets dergelijks meemaakte. In Brussel werd de straatnaam Cellebroersstraat vertaald als rue des Alexiens. Klinkt chique.

In Gent behielden de broeders hun oude stek tot in de Franse Tijd. Ze hadden er al eind vijftiende eeuw een kleine kapel gebouwd. Daar kwam in de jaren 1600 een volwaardig kloostercomplex bij (afb. 2) met de nog bestaande barokke kapel, geroemd om haar interieurdecoratie (1681). De alexianen behielden hun monopolie op begraven, dat ze stevig verdedigden. Uitzondering daarop vormden religieuze gemeenschappen die hun leden zelf mochten begraven op eigen kerkhoven. Ook enkele machtige ambachten beschikten over begraafplaatsen bij hun kapel. Zo bv. de wolwevers aan de Kortedagsteeg. (9)

Afb. 2. Negentiende-eeuws gezicht op het Alexianenklooster en de Houtlei met boot (foto naar tekening van De Noter in Stadsarchief, Atlas Goetghebuer).

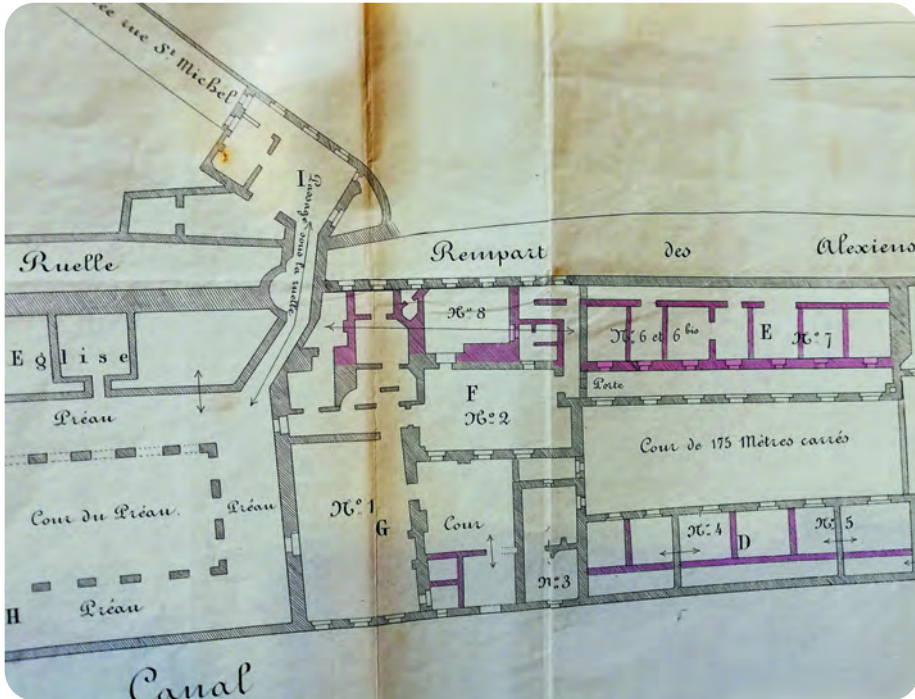
De alexianen bleven lijken begraven in de parochiekerkhoven. Hun boekhouding hielden ze nauwkeurig bij: de begraafboeken van de alexianen met namen en rudimentaire adressen van hun (betalende) klanten, vormen voor genealogen een bijzonder waardevolle bron van informatie. In latere tijden zouden de begraafbroeders een almaar belangrijker wordende bijverdienste verwerven: deze van bewakers (afb. 3) van zwakzinnige of onhandelbare personen, in de woorden van Frans De Potter: ‘jongelieden van berispelijk gedrag’. (10) Dergelijke opsluiting, collocatie genoemd, gebeurde niet zelden op vraag van, en financieel ondersteund door de (rijke) familie.

Afb. 3. Alexiaan gewapend met flink uit de kluiten gewassen celsleutel en paternoster (Ugent bibliotheek, Ephemera, Alexiens). Een te duchten heerschap, zo te zien.

De broeders waren dus niet enkel voorlopers van onze begrafenisondernemers, maar ook van de zwakzinnigenverzorgers. Een destijds bekende Gentse uitdrukking ‘hij gaat op logement bij de Schokkebroers’ of ‘hij verhuist naar het Schokkebroersvestje’ (11) duidde op die laatste betekenis. Nadat de alexianen in de eerste helft van de 19de eeuw er mee ophielden in het Gentse, werd de ene functie overgenomen door de stichtingen van kanunnik Triest: broeders van Liefde en van Sint-Jan de Deo, en ook door de zusters van Liefde. Misschien wilden Triest en zijn kompaan Guislain breken met de ‘bedrijfscultuur’ van de alexianen? De andere functie werd vervuld door mensen met een nieuw type beroep: de begrafenisondernemers, waaronder de welbekende Joseph Kiekepoost. De Gentenaars konden voortaan bij Kiekepuut en zijn collega’s terecht voor de noodzakelijke postmortale zorgen. Vandaar: ‘ij es bij Kiekepuut’.

Wat de latere bebouwing bij de Sint-Michielsvest en Houtlei, met kloostergebouwen, cellen voor zwakzinnigen en kerk betreft, mag gezegd worden dat

Afb. 4. Grondplan van de Alexianensite in het begin van de 19de eeuw (Ugent bibliotheek, Ephemera, Adolphe Neyt). Links de kerk (Eglise) te bereiken van uit de binnentuin (Préau) via een gang (Passage sous la ruelle) onderdoor het Schokkebroersvestje (Ruelle Rempart des Alexiens) met een steeg leidend naar de hier niet weergegeven Sint-Michielsstraat.

Rechts een gedeelte van de cellen waarin de zwakzinnigen opgesloten werden.

Onderaan de Houtlei (Canal).

ook de grondig veranderde toestand in de jaren 1600 speciaal was: vooral de toegangen boven, op en onder de vest (afb.4). Voeg daarbij nog de locatie van de kapel: op de verdieping! Dat alles had uiteraard te maken met de stadsvest en de stadsgracht die de toegang tot het complex bemoeilijkten. Je kon via een gangetje en een doorgang onder de vest naar het kloosterpandhof stappen om de kapel te bereiken. Een korte, maar uitstekende beschrijving van de bebouwing is te vinden in het referentiewerk *Bouwen door de eeuwen heen*. (12) In *Ghendtsche Tydinghen* verschenen daarover twee voortreffelijk geïllustreerde artikelen. Je kan ze moeiteloos inkijken en integraal lezen via het internet. (13)

Schokkezusters, grauwezusters en matevrouwen, later zwartzusters

De Zwartzusterstraat en de Jonkvrouw Mattestraat herinneren er ons aan dat op of dichtbij de vest aan de Houtlei ook begraafzusters actief waren. Over

hen is heel wat minder geweten. Ze werden gelijktijdig of achtereenvolgens schokkezusters, cellezusters, matevrouwen, matewijven, grauwe zusters (grauwzusters) en tenslotte zwarte zusters (zwartzusters) genoemd. Met hen belanden we opnieuw bij het middeleeuwse begraven. (14). Meestal werden ze aangeduid als grauwzusters of grijze zusters, naam die ook nog andere vrouwelijke religieuzen in deze stad toebedeeld kregen. Dit duidt niet specifiek op een welbepaalde orde, wel op hun materiële toestand: grauw was de kleur van de armoede, een kenmerk van het onderproletariaat: 't grauw. Ook de cellebroers werden in de late middeleeuwen wel eens aangeduid als de 'grauwe broederkins up de veste'. (15) De door de 'oudekleerkopers' gemaakte, of door de dragers zelf uit vodden vervaardigde kledingstukken waren grijs, grauw. Dat stemt ook overeen met de hier relevante betekenis van 'mate' in het Middelnederlandse gebruik van de termen matemannen en matevrouwen (-wiven) voor de begraafbroeders en -zusters. Volgens het gezaghebbende *Middelnederlandsch Woordenboek* duidt de term er op dat ze tot de allerarmsten behoorden. Het is een woordbetekenis die in het hedendaagse Nederlands niet meer voorkomt.

Maar zo arm bleef de zustergemeenschap niet. Ze kreeg behoorlijke inkomsten, onder andere door het verhuren van kamers aan 'eerzame juffrouwen'. (16) Teken van de stijgende status en welvaart van hun gemeenschap waren de zwarte habijten die ze aannamen. Afgezien van speciale, extreem dure kleurstoffen zoals kardinaalspurper, was zwart de moeilijkst te verkrijgen en de duurste textielkleur in de tijd dat er nog geen synthetische verfstoffen beschikbaar waren. Zwart was geen teken van rouw, strenge godsvrucht of rechtgelovigheid, maar van rijkdom, een statussymbool. Dat was bij ons oorspronkelijk zo. Ook de zwarte kleren van moslimvrouwen waren oorspronkelijk geen religieus- maar een statussymbool. Niet toevallig waren de pijen van de rijkste monnikengemeenschappen, de benedictijnen, zwart.

Overigens wijst alles er op dat de matevrouwen, schokkezusters, grauwe zusters en tenslotte ook de zwarte zusters tot één enkele met de tijd evoluerende religieuze gemeenschap behoorden. De zusters bezorgden de 'broederkins' wellicht geen overlast en vice versa. Dat kon wel niet gezegd worden van (in de woorden van Frans De Potter) 'zeker slag van vrouwen, die een weinig stichtelijk leven leidden en de broeders en andere stille burens dag en nacht door hun lawijt verontrustten. 't Was daar voor hen goed nestelen want ze zaten er als 't ware verborgen in eene achtersteeg, waar niemand zonder noodzakelijkheid placht te komen'. (17) Na een klacht van de broeders werden de dames door de schepenen verplicht hun matten op te rollen en binnen de acht dagen te verhuizen.

Afb. 5. Een nogal idiote vervorming van het woord op een straatnaambord: het doodarme matewif (matevrouw) getransformeerd in een adellijk klinkende jonkvrouw Matte (foto 2019).

Straatnamen

De naam Schokkebroedersvest verdween samen met het vestje zelf, maar recent verschenen de begraafbroeders terug in het Gentse straatnamenbestel. Nadat de Zwartzustersstraat met paaltjes afgesloten werd, kreeg het gedeelte van de weg, waaronder ooit een stukje van de stadsgracht Houtlei en de vestwal lag, de naam Alexianenplein. Misschien wel jammer dat de schokkebroers, voorgangers van de alexianen, naar het almachtige Rijk der Vergetelheid verwezen werden... Blijkbaar vonden deze arme dutsen geen genade in de ogen van de naamgevers, tuk op prestige.

De naam Zwartzustersstraat spreekt voor zich, maar heel wat minder evident is die van de Jonkvrouw Mattestraat (afb. 5 en 6). Ook die refereert, weliswaar zwaar verminkt, naar de oorspronkelijke benaming van deze vrouwengemeenschap. Jonkvrouw klinkt chique, terwijl de originele matevrouwen meer dan waarschijnlijk uitgesproken arm waren. Dat zit vervat in de betekenis van hun naam, zoals we zagen. In de vroegste vermeldingen heet het straatje 'vrouw Matten strate' (1433-1434 en 1441-1442), maar nauwelijks twee jaar later is het joncfr. Matte strate geworden (18). Frans De Potter, en in diens voetspoor Victor Fris, vonden in allerhande documenten een onwaarschijnlijk aantal varianten – meer dan tien – van die straatnaam, de meest fantastische in de Franse Tijd: 'rue des Epuisés' (afgematten) en 'des Garde-Couches' (vroedvrouwen). Daarbij zouden we nog vergeten dat het straatje ook Klein

Afb. 6. Sporen van oudere toestand in de Jonkvrouw Mattestraat (foto 2019).

Engelandgat genoemd werd. Maar in 1942, toen de naam zijn huidige vorm kreeg, moest het liefst een beetje hoogstaand en duur klinken. (19)

Het hierboven beschrevene geldt niet enkel voor Gent. Ook in Antwerpen herinnert de Zwartzusterstraat aan een dergelijke gemeenschap. De leden ervan waren er sinds de 14de eeuw gevestigd en werden oorspronkelijk ook cellerzusters of matewiven genoemd. Cellebroeders en matevrouwen waren er in bijna alle Vlaamse en Brabantse steden van enige omvang. Hun ontstaan wordt zowat overal in verband gebracht met de 14de-eeuwse pest.

Noten

- 1 De Potter, F. (1893-) *Gent van de oudsten tijd tot heden*, deel 7, Siffer, Gent, p. 276.
- 2 Voor de etymologie van begijn en kwezel, zie: Gysseling, M. (1985). De herkomst van het woord begijn. In: *Heemkundig Nieuws Oost-Oudburg*, jg. 13 nr. 1. Met referenties naar de relevante wetenschappelijke werken van de auteur.

- 3 Laleman, M.C., Lievois, D., Raveschot, P. (1986). De stadsversterking bij de Zandpoort. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, jg. 9 nr. 2, p. 16-41.
- 4 SAG, reeks 400 nr; 1, f. 302v; in de uitgave van Vuylsteke, J. (1900). *Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen*, 1280-1338, Meyer – Van Loo, Gent, p. 421. Met een relatief aanzienlijke cijnsom van 4 pond (parisis).
- 5 Viaene, A. (1960). Reeuwens. In: *Biekorf*, jg. 61, p. 177-179; Huyghebaert, J. (1967). Reeuwens in Vlaenderen in 1469. In: *Biekorf*, jg. 68, p. 97-104; Geldhof, A. (1974). De pestepidemie in Brugge 1665-1667. In: *Biekorf*, jg. 75, p. 305-328; Devriese, L. (2008). Dood en begraven. Deel 3. Reeuwens in tijden van pest (15de-17de eeuw). In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 6 nr. 3-4, p. 222-228.
- 6 Over de reputatie van de vesten; zie Devriese, L. (2009). Dood en begraven. Deel 6. Oneervol en ongewijd begraven tijdens het ancien régime. In: *Van Mensen & Dingen*, jg. 7 nr. 1-2, p. 44-57.
- 7 De Potter, F. (1893). deel 7, p. 276-277.
- 8 SAG, Zesde resolutieboek van de Schepenen van de Keure, f. 356 (8 september 1666).
- 9 De Gryse, J., Vandevelde, J. (2008). Kleinvelehuisteeg, Wolweverssite. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, reeks 2 nr. 2, p. 43-65.
- 10 De Potter, F. (1893), deel 7, p. 285. Met sterke staaltjes van opsluiten in een kooi, in de 'muite', en in een 'helle'.
- 11 Lievrouw-Coopman, L. (heruitgave 1974). *Gents Woordenboek*, Broers, Gent, p. 1245.
- 12 Bogaert, C., Lanclus, K., Verbeeck, M., Linters, A., Van Aerschot, S. (1976). *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaenderen*. Stad Gent, deel 4na, p. 468-471.
- 13 Specifiek over Gentse alexianen: Smet, R. (2006). De cellebroeders in Gent. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 35, p. 138-150. Verder over hen, hun voorgangers en vrouwelijke tegenhangers, hoofdstukjes in De Winter, R., Erauw, K (2017). *De Papegaaivijk in Gent. Spiegel van 800 jaar religieus leven*, Gent-Nevele, De Papegay - Scribis, p. 85-100 en 106-126. Over de bebouwing ook Broget, G. (1992). Het Schokkebroersvestje. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 21, p. 198-215. Via ojs.ugent.be kan je gratis Gentse 'Open Access Journals' (PKP) raadplegen. Op die pagina de GT cover aantikken, vervolgens 'alle nummers', dan Schokkebroersvestje en tenslotte PDF.
- 14 Dierickx, Ch.L. (1816). deel 2, p. 241.
- 15 In 1491-1492. Zie De Potter, F. (1893), deel 7, p. 277.
- 16 De Potter, F. (1933-1938, postuum), deel 8, p. 74.
- 17 Citaat uit De Potter, F. (1893), deel 7, p. 274.
- 18 SAG, Nota's Straten, map Jonkvrouw Mattestraat, met vermeldingen van 'vrouw matten' in de jaarregisters van de Keure 1433-1434, f. 19v; 1441-1442, f. 81v; 1444-1445, f. 178. Frans De Potter (1933-1938) geeft in deel 8 (p. 21) de 'Jonkvrouw Mattenstrate' aan als onderdeel van de Inghelantstrate (1455-56).
- 19 Devriese, L. (2005). Straatnamen en prestige. Vies wordt netjes en banaal wordt lyrisch in Gent. In: *Gandavum*, jg. 10 nr. 4, p. 5-11.

MARIE-JEANNE SCHELLINCKX, EEN GENTSE GROGNARDE

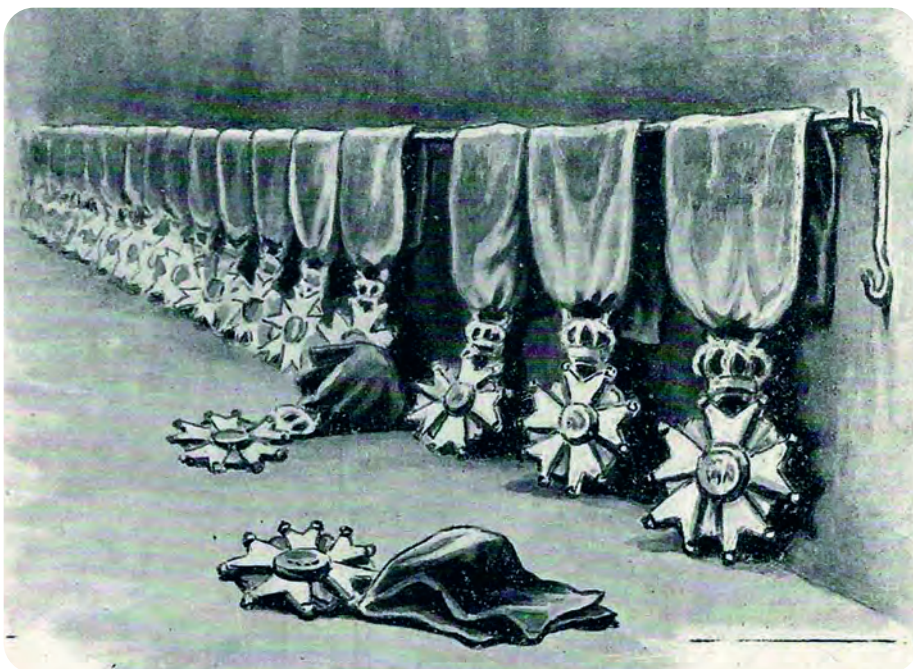
Eric Vermeirsch

Een tijdje geleden doorbladerde ik geïnteresseerd één van mijn kleine juweeltjes: *Souvenirs d'un Grognard Belge*. Dat boekje moet zo ongeveer rond 1900 zijn uitgegeven, de auteur, 'le colonel Scheltens', een Brusselaar, was al overleden. Kenners van de Napoleon-literatuur weten natuurlijk wat een Grognard is, maar tot mijn verbazing kon ik lezen dat er ook sprake was van een Grognarde, en wel een Gentse. Ik wil de lezers van dit blad die 'gevoelige' informatie niet besparen.

Het betreft hier ene Marie-Jeanne Schellinckx, geboren in Gent in 1757, die in 1792 aansloot bij het tweede Belgische bataljon van het Franse revolutionaire leger. Later werd dat onderdeel van La Grande Armée, zoals het leger van 'le petit caporal' genoemd werd door zijn vereerders. In 1806 werd Marie-Jeanne benoemd tot onderluitenant en ontving zij de hoogste onderscheiding het Légion d'honneur uit de handen van de keizer himself. En dat voor haar 'goed gedrag' (én zeden?) in de veldslag bij Jena. Zij ging op 51-jarige leeftijd met rustpensioen. Iets waarvoor vele hedendaagse vrouwen haar zullen benijden, nog meer dan voor dat Légion d'honneur. Te meer omdat zij 83 jaar oud is geworden. 'k Vraag mij af waar zij in die tijd daarvoor het geld haalden, als het vandaag al zo moeilijk is om op zestig te stoppen.

Nu, haar pensioen verdiende ze wel dubbel en dik, want zij nam deel aan de veldtochten van 1792, 1793 en 1794 in België, in 1795 in Holland, in 1796, 1797 en 1800 in Italië, in 1804 'langs de kusten van de Oceaan', in 1805 in Duitsland, in 1806 in Pruisen en in 1807 in Polen. Zij heeft dus wel een klein stukje van de wereld gezien! Soms moet het echt spannend geweest zijn, want in Jemappes verliep het niet van een leien dakje: zij moest daar zo maar eventjes zes sabelslagen incasseren. Maar zij bleef zich verder vol geestdrift inzetten: na Arcole werd zij geciteerd in de dagorde, in de slag bij Austerlitz en

Jena werd zij trouwens ook gekwetst. Als je toch bezig bent, waarom niet: zij had blijkbaar de smaak te pakken Volgens de verslaggever heeft deze vrouw zich ‘onder de keizerlijke arendsvaandels overdekt met glorie’. Bravo Marie-Jeanne, alhoewel, van een echte Gentse hebben wij eigenlijk niet minder verwacht.

Tot zover le Vicomte Charles Terlinden, schrijver van het voorwoord – 80 bladzijden, waarvan stukjes door mij uit het Frans vertaald werden. Terlinden heeft het daarin regelmatig van ‘briljante deelname van de Belgische soldaten, altijd eervol’, prachtige soldaten die soms wel tegenpruttelden, maar hun keizer altijd trouw bleven (‘ils grognaient, mais le suivaient toujours’).

Wat er ook van zij: na dit voorwoord komt eindelijk kolonel Scheltens zélf aan het woord voor de resterende 170 bladzijden van zijn boek. Hij ving zijn carrière aan als gewone soldaat en heeft het allemaal zelf van dichtbij meege maakt. Ook de terugtocht uit Rusland. Al die glorie, al die mooie vaandels, al die honger, al die bevroren en geamputeerde voeten, benen en armen...

En al die gruwel! Een klein staaltje? Tijdens de oorlog in Spanje stapt Scheltens een boerderij binnen waar de boer en zijn dochter al gedood werden bij de gewone plunderingen van voedsel, kledij, en alles wat los zat. Want: je moet weten, de soldaten van la Grande Armée kregen meestal weinig of geen eten noch passende kledij. Het was ‘leven van den boer’. Om het bezoek aan de boerderij af te ronden hadden de soldaten de boer met het hoofd naar beneden in een met olie gevulde aarden kruik gedumpt. Hij was gestikt, terwijl zijn dochter door heel wat handen was gepasseerd alvorens te sterven. En zo ging het weken, maanden aan een stuk door. Kijk maar naar de schilderijen van Goya. Hoeveel decoraties zouden dié mannen wel ontvangen hebben, en hoeveel keren geciteerd (voor wat?) op de dagorde, om van het Légion d’honneur nog te zwijgen. Altijd eervol!

Illustraties (afb. 1 en 2) naar de aquarellen van Eugène Chaperon in het boek van Scheltens

HOE PROMOVEERDE MARIE SCHELLINCK VAN PROSTITUEE TOT ONDERLUITENANT EN HELDIN VAN NAPOLEON?

Luc Devriese

De Gentse Marie Schellinck (Gent, 1757 - Menen, 1840) zou een vrouwelijke soldaat in de legers van Napoleon geweest zijn. Deze dame onderscheidde zich, volgens haar vermoedelijk compleet gefantaseerde levensverhaal, zodanig dat ze het tot onderluitenant bracht en de hoogste Franse militaire eer verwierf: het Légion d'Honneur. Voorwaar een schitterende prestatie voor een ongeletterde vrouw uit een arm gezin die haar carrière op zeer jonge leeftijd (16 jaar) begon als prostituee. Enkele jaren geleden kreeg ze zelfs een straatnaam toebedeeld in de nieuw aangelegde Gentbrugse Bassijnwijk.

In dit artikel wordt een verklaring voorgesteld voor het geloof in deze onwaarschijnlijke legende. Dat ontstond en kreeg vorm in de sfeer van de negentiende-eeuwse Napoleongekte. Haar levensverhaal verscheen in gereputeerde historische werken, maar werd nooit door degelijk onderzoek van archiefbronnen onderbouwd. Het is in deze grotendeels legendarische versie nog steeds springlevend in Gent. 'Soldaat Marie', van Katrien Van Hecke (Clavis, Hasselt, 2018), een recente, vlot geschreven geromanceerde biografie, bestemd voor jongvolwassenen, werd opgemaakt aan de hand van die onbetrouwbare publicaties, maar dat maakt het boekje (205 pp) niet minder lezenswaardig, integendeel.

Geen napoleonist(e)

Als Marie (of Marie-Jeanne) Schellinck al onderscheiden werd, dan was het zeker niet met de hoogste Franse onderscheiding, het Légion d'Honneur, zoals traditioneel aangenomen werd. In haar tijd kreeg er geen enkele vrouw dat ereteken. Het zou nog duren tot 1851 vooraleer het zo ver kwam. Weinig waarschijnlijk ook dat ze ooit als soldaat dienst nam in de Franse revolutionaire legers of in die van Napoleon Bonaparte. Nog afgezien van het feit dat

zoiets voor een vrouw in die tijd zo goed als onmogelijk was, is er ook nog het gegeven dat haar naam ontbreekt op de bekende gedenkzuil van de napoleonisten (oud-strijders van Napoleon) op het Campo Santo in Sint-Amandsberg. Een daarop vermelde Jos(eph) Schellinck was dagloner en inderdaad soldaat van Napoleon.

Militaire ‘carrière’

De gefantaseerde militaire carrière van de dame was niet mis, althans zo lijkt het. We nemen ze hier over uit een aflevering van *Le Journal de Bruxelles* (oktober 1885). Gelijkaardige teksten verschenen in meerdere kranten in de periode 1885-1910. Marie zou in april 1792 samen met haar toenmalige man – vader van haar enig kind – dienst genomen hebben in het tweede Belgische bataillon van het Franse revolutionaire leger. Twee maand later werd ze korporaal, na een jaar sergeant. In 1797 werd ze in Italië krijgsgevangen genomen. In 1806 promoveerde Marie Schellinck tot onderluitenant. Ze zou deelgenomen hebben aan twaalf veldtochten. In de slag van Jemappes incasseerde ze vijf sabelsteken. In Austerlitz werd ze in de dij getroffen door een vuurwapen en toen pas zou aan het licht gekomen zijn dat Schellinck een vrouw was. In 1808 verwierf ze, 52 jaar oud, een stevig pensioen, omdat ze verschrikkelijk leed onder haar kwetsuren. Zo wordt de militaire carrière van Marie Schellinck zeer gedetailleerd beschreven in diverse krantenartikels opge maakt bijna een eeuw nadat de dame dat alles zagezegd meemaakte.

Theater

Hoe zit het dan met die Légion d’Honneur? Napoleon zelf zou het ereteken in 1808 ter plaatse op het slagveld op de borst van Marie gespeld hebben, zich tot zijn soldaten wendend: “Messieurs inclinez vous respectueusement devant cette femme courageuse, c’est une des gloires de l’Empire”. De episode werd verwerkt in een groots en enorm populair spektakelstuk ‘Napoléon’, vanaf 1895 jaar na jaar opgevoerd in het Parijse Théâtre de Belleville, even later ook in de Brusselse Alhambra. In onze hoofdstad werd de heldin Marie Schellinck genoemd, maar in Frankrijk kreeg de vrouwelijke ‘gloire de l’Empire’ een andere naam toebedeeld. Enkele delen van haar verhaal werden ontleend aan, of komen ook voor bij dat van een gelijkaardige held(in), le (la) joli(e) sergent(e) Gesquière.

Meer dan dubieus, gewoon fake, simpelweg vals, is een afbeelding van Marie die door de keizer himself gedecoreerd wordt (afb. 1). Ze werd gemaakt door Lionel Royer die in 1852 geboren werd, zowat een halve eeuw dus na de avonturen van Marie en haar Napoleon. De kunstenaar kon zich niet baseren

op (onbestaande) afbeeldingen uit de Napoleontijd, maar wel op het eerder al vermelde, rond 1900 populaire theaterstuk. Deze Royer specialiseerde zich in historietaferelen van het natie-verheerlijkende genre. Vanzelfsprekend kwamen de heldendaden van Frankrijks nationale glorie, Jeanne d'Arc, het prototype van de vrouwelijke militaire heldin, goed aan bod in zijn oeuvre. Royer mag zelfs verantwoordelijk gesteld worden voor het beeld dat de Fransen voor ogen komt bij die naam. Blijkbaar kon ook de Gentse Marie daar nog bij.

Afb. 1. Een grimmig (krijgshaftig?) kijkende Napoleon decoreert de stijf saluerende Marie op de toch wel enigszins vrouwelijke borst. Illustratie uit 'le Petit Journal' van 10 sept. 1894 (zowel in de Ugent Ephemera als in het Fonds Napoleon De Pauw, De Zwarte Doos).

Wie verzon wat?

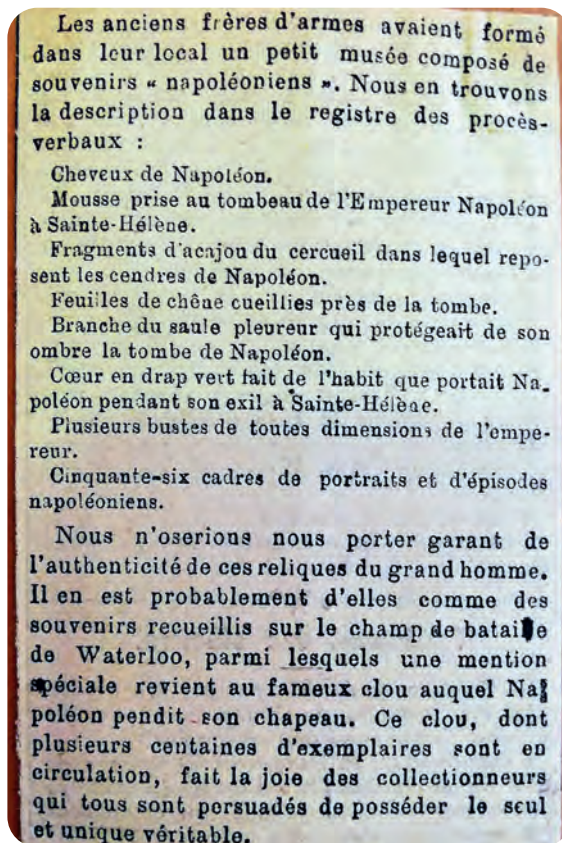
Wie lag aan de basis van deze verzinsels? Hier tasten we in het duister. Ons inziens is het heel goed mogelijk dat Marie zelf het merendeel daarvan uit haar duim zoog om zich te tooien met een stukje roem. Het publiek, dol op

verhalen over de ‘grote’ Napoleon, slikte dat allemaal. Prosper Claeys gaf in 1899 ter goeder trouw weer wat al decennia lang de ronde deed over de ‘heldin’. Zo wist hij onder meer dat ‘des vieux Gantois’ hadden horen vertellen dat Marie, klaarblijkelijk terug tot vrouw getransformeerd (in actuele termen: getransgenderd), zich in de Gentse opera vertoonde in een kostbare japon haar door de keizerin geoffreerd tijdens een bezoek met haar gemaal aan Gent, vanzelfsprekend met de decoratie er op gespeld. Niet toevallig was Claeys, de man die dat neerschreef, ook de (verdienstelijke) auteur van de eerste geschiedenis van het Gentse theaterleven.

Volgens de doorgaans goed geïnformeerde en kritische Van Wesemael (1977) zou het verhaal van Marie Schellinck in Gent vooral bekend geworden zijn door toedoen van haar familie (of naamgenoten), waaronder niet in de laatste plaats de journalist-fantast Théodore Schellinck (1767-1867, geen familiere-latie bekend). Een andere bron daarvoor hebben we niet. Het is dus allesbehalve zeker, maar het zou goed kunnen. Daniël Van Ryssel schetste in dit tijdschrift (2014) een ontluisterend beeld van de man en zijn prestaties, met als hoogtepunt de ‘creatie’ van een hele school onbestaande schilders en andere beeldende kunstenaars, werkend in het voetspoor van de gebroeders van Eyck. En dat is nog niet alles. In het gemeentehuis van Afsnee bewaarde men lange tijd een gelithografeerde tableau d’honneur gewijd aan Marie, geschonken door haar broer. Maar weeral een klein probleempje: de daarop geschetste heldendaden verschillen compleet van de hierboven aangehaalde. Dat ‘tableau’ werd door Gentenaars, vooral militairen, tot doel van een soort pelgrimstocht gemaakt. De Napoleon manie tierde welig (afb. 2).

Tot historische waarheid geconsacreerd

Merkwaardig genoeg werden de verzinsels rond ‘onderluitenant’ Schellinck als historisch juist geconsacreerd door een figuur van gewicht: Napoleon De Pauw. Deze hoog geplaatste jurist (niets minder dan procureur-generaal) uit een familie gelieerd met Lieven Bauwens, droeg wellicht niet toevallig de voornaam van de kleine Corsikaan. Zelf deed De Pauw geen archiefonderzoek. Hij baseerde zich op wat Prosper Claeys en enkele ex-militairen over Marie schreven. Maar Claeys pende te goeder trouw neer wat er in zijn tijd ‘algemeen’ bekend was bij het Gentse publiek en zocht evenmin iets op in archieven. We mogen dus een gezonde dosis argwaan koesteren bij de verhalen rond Marie Schellinck.

Afb. 2. De relikwieën door de Gentse Napoleonvereerders vol eerbied bewaard in hun 'petit musée' (krantenknipsel in de map Schellinck -UGent bibliotheek, Ephemera). De 'schatten' gaan van haren van de aanbiedene, over 'mousse' (mos?) van zijn tombe geschraapt tot bladeren en een takje van de treurwilg boven het graf en vanzelf sprekend ook meerdere bustes.

De auteur van dit inventarisje durft zich wel niet garant stellen voor de authenticiteit van de relieken, net zo min als hij dat zou durven doen voor de fameuse nagel waaraan Napoleon zijn hoed hing. Daarvan zijn er meerdere honderden in omloop, schrijft hij.

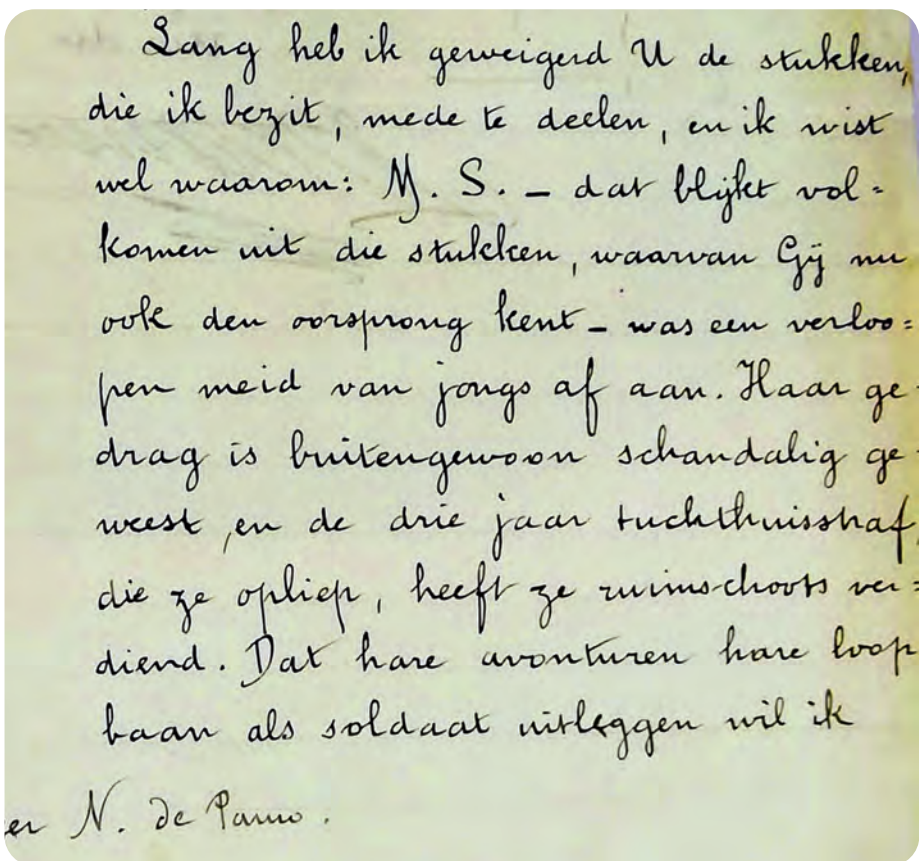
Zie ook het boekje over de Gentse napoleonisten van De Fourmestraux.

Prostituee

Wel voegde De Pauw een opvallende dissonant toe aan het levensverhaal, iets wat Alfons Van Werveke ontdekt had in het archief van de Sint-Pieterssheerlijkheid, het abdijdorp van de Sint-Pietersabdij (nu in het Rijksarchief Gent). Namelijk dat Marie Schellinck, arm geboren, vroeg vaderloos en door haar moeder verlaten, als zestienjarige in de prostitutie gedreven werd. Ze werkte onder meer in herberg Het Haesken aan het huidige Koophandelsplein, waar ze werd ontslagen wegens... onvoldoende kennis van het Frans. De jonge

Marie werd tot tweemaal toe veroordeeld (1775 en 1776). De tweede keer moest ze zelfs drie jaar lang 'brommen'. Een dergelijke zware straf laat uitschijnen dat de ze heel wat meer op haar kerfstok had dan louter extralegale bedactiviteiten. Prostitutie was verboden, maar werd niet bestraft, iets wat wel het geval was met souteneurschap. De situatie verschilde weinig van de hedendaagse.

Bij een tot op zekere hoogte analoge figuur, de Luikse Théroanne de Méricourt, in werkelijkheid Anne-Joséphine Terwagne, leidde dat tijdens het revolutionaire schrikbewind tot bloeddorstige monomanie. Volgens Esquirol (1838), een van de vaders van de Franse psychiatrische school, leverde Théroanne vooral tijdens de cruciale dagen van 5 en 6 oktober 1789 een bijdrage aan het

Lang heb ik geweigerd U de stukken,
die ik bezit, mede te deelen, en ik wist
wel waarom: M. S. - dat blijkt vol-
komen uit die stukken, waarvan Gij nu
ook den oorsprong kent - was een verloos-
pen meid van jongsaf aan. Haar ge-
drag is buitengewoon schandelijk ge-
weest, en de drie jaar tuchthuisstraf
die ze opliep, heeft ze ruimschoots ver-
diend. Dat hare avonturen hare loop-
baan als soldaat nitleggen wil ik
er N. de Pauw.

Afb. 3. Brief (recto, gedeeltelijk) waarin Alfons Van Werveke aan zijn 'Waarde Collega' De Pauw de waarheid onthult over het 'buitengewoon schandelijk' gedrag van 'die verloopen meid' die Marie Schellinck, van 'jongsaf aan' was (Archief Gent, Fonds Napoleon De Pauw).

graag aannemen, met dezen ver-
 stande, dat ze in het leger, bij die
 talloze mannen, een nieuw veld vond
 voor dat soort ondernemingen, waar-
 van ze van haar 16te jaar af aan een
 treurige heldin is geweest.

Mijns dinkens zou geen artikel
 over Marie Schellinck in de Biographie
nationale mogen opgenomen worden.

Met hartelijke groeten
 Uw dro.

[Handtekening]

Afb. 4. Het vervolg (verso) van de brief (afb. 3) laat aan duidelijkheid niets te wensen over.
 Onderaan de handtekening.

corrumperen van het Régiment de Flandre, vooral rekruterend in Frans-Vlaanderen. Dat was als zeer betrouwbaar door het koninklijk hof naar Parijs geroepen om het revolutionaire geweld af te wenden. Maar door het binnenhalen van prostituees en het uitdelen van geld onder de soldaten zou Théroanne en haar kliek het tij doen keren. Haar gedrag leverde haar niet enkel een ‘ereplaats’ op bij de geschiedenis van de psychiatrie, ook in *Les Fleurs du Mal* van Baudelaire mocht ze een bloempje opspelden. Dat de Gentse Marie in die dagen en in die omgeving een dergelijke rol speelde, is echter op zijn minst onwaarschijnlijk. Haar militaire carrière begon pas in 1792, jaar waarin de Fransen de Oostenrijkers uit onze streken verjoegen. Maar dit tekent wel de tijdsgeest en het milieu waarin ze haar debuut als soldaat maakte.

Van Werveke versus De Pauw

Het is toch eigenaardig te noemen dat de met zoveel gezag beklede procureur-generaal het advies van de degelijke archiefonderzoeker Van Werveke (afb. 3

en 4) niet te publiceren in het eerbiedwaardige Belgische referentiewerk 'Biographie nationale' over Schellinck, simpelweg negeerde. Ook de suggestie dat Schellinck, in het leger en op veldtochten, levend in het midden van zoveel gedwongen celibataire mannen ver van huis, wel wat anders te doen had, bleef onvermeld. Blijkbaar kon dat negeren wel, wellicht omdat die twee niet tot hetzelfde milieu behoorden. Van Werveke was 'slechts' als onderwijzer opgeleid, maar hij bracht het later door zelfstudie tot conservator van de voorloper van het STAM en alomtgewaardeerde publicist, gespecialiseerd in de geschiedenis van het dagelijkse leven.

Voor De Pauw bleef Schellinck onverminderd de napoleontische heldin. Wel ontlokte haar gedrag bij zijne excellentie de procureur vrome ontboezemingen die hij opnam aan het einde van zijn lang artikel gepubliceerd in 1911. Hij betreurde het dat hij die nogal scabreuze zijde van Marie moest (!) vermelden, maar dat deed geen afbreuk aan haar heldenstatus, vond hij, integendeel. We laten het proza van onze Gentse Napoleon, De Pauw dus, onvertaald: alleen het Frans van die tijd geeft dat goed weer: '... ces faits mêmes ne font que rehausser (verhogen) sa gloire, parce que, sortie d'un milieu aussi malpropre, c'est grâce à sa force de caractère qu'elle put les faire oublier'. En zo gaat het nog een tijdje door.

Straatnaam

Uiteindelijk kreeg wijlen Marie Schellinck nog een heel praktische en nuttige functie. Toen het Gentse stadsbestuurders op zoek gingen naar verdienstelijke (of opvallende) vrouwen om enigszins het hopeloze overwicht van mannen in het Gentse straatnamenbestand te verhelpen, kwamen ze ook bij haar terecht. Een nieuwe straat in de urbanisatie van de Bassijnwijk op Gentbrugge kreeg

Afb. 5. Straatnaambord in de Bassijnwijk, Gentbrugge (foto 2019).

haar naam toebedeeld (afb. 5). Misschien is Schellinck wel op haar plaats hier: een echte straat is het niet, zoals goed te zien is op afb. 6, net zo min als Marie onderluitenant was in het leger van Napoleon. Of moeten we het zien als een eerbetoon aan de prostituees, een misprezen (overwegend) vrouwelijke bevolkingsgroep? Of als hulde aan de transgenders... Waarom niet?

Afb. 6. Marie Schellinckstraat (foto 2019): geen echte straat. In de verte de Vlaamse Kaai aan de overkant van de (hier onzichtbare) Schelde.

Bronnen en literatuur

De tekst is gebaseerd op de hieronder vermelde literatuur en vooral op de documentatiemappen in de afdeling Ephemera in de Ugent bibliotheek en in de aan Marie gewijde mappen in het Fonds Napoleon de Pauw in het Archief Gent (Zwarte Doos). De procureur bewaarde zijn briefwisseling zorgvuldig.

Zonderling is wel dat Alfons Van Werveke niets over Schellinck behield in zijn nochtans uitgebreide documentatie, eveneens bewaard in het Archief Gent. Wat we van zijn cruciale vondst weten, steekt - nota bene - in het Fonds Napoleon De Pauw in de Zwarte Doos. Voegen we hier nog aan toe dat een professioneel historisch onderzoek in Franse militaire archieven, en ook in het justitie-archief van de Sint-Pieterssheerlijkheid, wellicht meer zekerheid kan brengen.

Alesson, J. (1888). *Les femmes décorées de la Légion d'Honneur et les Femmes militaires*, Melet, Parijs, p. 13-16.

Claeys, P. (1899). *Notes et souvenirs*, Vuylsteke, Gent, deel 1, p. 258-259; idem (1902). *Mémorial de la Ville de Gand. 1792-1930*, Vuylsteke, Gent, p. 280.

De Fourmestraux, P. (vermoedelijk 1933). *Les napoléonistes: la Société belge philanthropique des anciens Frères d'Armes de l'Empire français à Gand: 1841-1873*, Geen jaartal, uitgever en plaats aangegeven, p. 170-175.

Dekker, R., van de Pol, L. (1989). *Vrouwen in mannenkleren*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, pp. 167.

De Pauw, N. (1911). Une héroïne Gantoise. Marie Schellinck, lieutenant sous la Première République de l'Empire français. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 1911, jg. 19, p. 342-353. Dit vormde de basis van de tekst over Marie Schellinck van dezelfde Gentse Napoleon (what's in a name...) in het referentiewerk *Biographie nationale* (volume 21, kolom 670-673).

Esquirol, J.E.D. (1838). *Des maladies mentales*, Baillière, Parijs, deel 1, p. 447.

Van Ryssel, D. (2014). *Theodore Schellinck (Gent 1797-1867)*. Journalist en verbeeldingrijk vervalsers, schrijver. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 43 nr. 2, p. 149-151.

Van Wesemael, M (getekend V.W, 1977). A propos van Marie Schellinck. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 6, p. 228.

GENT EN DE LAGE LANDEN IN 1517

Reisverslag van kanunnik Antonio de Beatis

Bewerkt en becommentarieerd door Herbert De Vleeschouwer

Als we een levendig beeld willen hebben van Gent en Vlaanderen in de voorbije eeuwen, is het aan te raden dagboeken van reizigers te bestuderen. Vreemde bezoekers kunnen gemakkelijk de verschillen waarnemen in de gewoonten met hun eigen land. Italianen zijn hierbij vaak excellente observators. Denken we maar aan Ludovico Guicciardini (1521-1589), die in Antwerpen leefde vanaf 1542 en ons zijn waardevolle ‘Beschrijving van de gehele Lage Landen’ naliet. Ook reisbeschrijvingen leveren interessante inlichtingen op. In 1517-1518, werd een dergelijke reis beschreven door kanunnik Antonio de Beatis. De geestelijke hield alle observaties van de reis bij en bundelde ze, waarna het werk in de vergetelheid geraakte. Sinds de herontdekking in 1893 in Napels werd de tekst in het Duits vertaald, in het Frans en in het Engels. Vertalers en commentatoren besteedden vanwege de lengte van de reis en de uitgebreidheid van de tekst, meest extra aandacht aan het vertalen van de reisgedeelten in het eigen taalgebied. In deze vertaling wordt enkel aandacht besteed aan het bezoek aan Gent, en de waargenomen gebruiken in Vlaanderen.

Manuscript ontdekt in Napels

Meestal had men een of andere diplomatieke reden om te reizen of betrof het de handel. Reizigers die uit pure nieuwsgierigheid vreemde landen bezochten, waren zeldzaam. Zo iemand was kardinaal Jovanni de Medici, de latere Leo X, die in 1500 op reis trok ‘om de wereld te zien’. Enkele jaren later, in 1517-1518, werd een dergelijke reis ook beschreven door Antonio de Beatis, kanunnik in dienst van kardinaal Luigi di Aragone, die hij vergezelde vanuit Ferrara, Italië. De geestelijke hield alle observaties van de reis bij en bundelde ze na de dood van zijn ‘reverendissime’ en ‘illustrissime’ meester begin 1519. Na de herontdekking in 1893 in Napels werd de tekst in het Duits vertaald (1905) door Ludwig Pastor, in het Frans (1913) door Madeleine Havard de la Montagne en in het Engels (1979) door J.R. Hale. Vertalers en commentatoren besteedden vanwege de lengte van de reis en de uitgebreidheid van de tekst, meest extra aandacht aan het vertalen van de reisgedeelten in het eigen taalgebied. Zo was er in Nederland vooral interesse voor de beschrijving van het

schilderij van Jhieronimus Bosch 'Tuin Der Lusten' uit 1490, dat de kanunnik en het gezelschap in Brussel bezichtigde en beschreef.

Omwille van de directe verstaanbaarheid wordt in de hiernavolgende tekst hier en daar een term tussen haakjes verduidelijkt. Meer complexe uitleg volgt in de voetnoten en in een naschrift met randbemerkingen. Een belangrijke opmerking moeten we vooraf geven om verwarring te vermijden: de gebruikte benamingen van land en volk zijn soms niet duidelijk. De term 'Lage Landen' komt niet voor in het geschrift. Aan het begin van de 16de eeuw was Vlaanderen veruit de belangrijkste regio. De opgang van Brabant (enkel vernoemd in verband met Brussel) was nog niet lang voordien begonnen. Vandaar dat er vrijwel alleen gesproken wordt over enerzijds Vlaanderen, Vlamingen en Vlaams en anderzijds Holland. De aanduiding Cambrai (Kamerijk) omvat vermoedelijk het gelijknamige bisdom dat toen nog Henegouwen, Brabant en Rijks-Vlaanderen (ten oosten van de Schelde) omvatte. Met 'Hoog Duitsland' zal allicht het huidige Duitsland ten westen van de Elbe bedoeld zijn. Vergelijk met Nederduits (Nederlands) en Hoogduits. Ook de term Holland is niet éénduidig in dit geschrift.

Gent

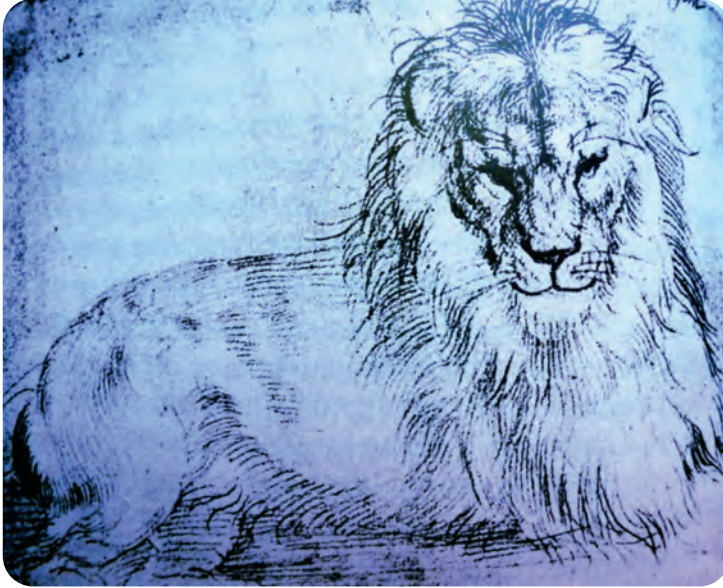
Op 1 Augustus verbleven we in Gent, hoofdstad van Vlaanderen. De stad is erg mooi en groter dan alle andere. Zij telt ongeveer twintigduizend haarden (woningen; het aantal is overdreven: zie noot 1)) en haar oppervlak is meer dan drie keer groter dan die van Napels. We konden dat gemakkelijk waarnemen vanop een toren met een magnifiek uurwerk, die we met Zijne Excellentie beklommen via een wenteltrap met meer dan driehonderd treden. De stad is niet bebouwd over zijn volledige uitgestrektheid, de huizen en huizengroepen zijn gescheiden door meersen en vele tuinen (afb. 1). (2) Hoewel Gent geen ommuring kent, is de stad toch sterk beveiligd door de drie stromen die haar omringen, of beter vier, waaronder twee die zich verenigen nèt voor de stad. Hun namen zijn: de Leie, de Schelde, de Lieve, en de Moere (Schipgracht).

De Katholieke Koning (de titel van de Spaanse koning, de latere keizer Karel) werd geboren in Gent. In de stad worden algemene leergangen onderwezen (3). De voornaamste parochiekerk, Sint Jan (nu Sint-Baafs), is erg mooi. Onder het koor, dat erg groot en zeer hoog is, is er een crypte van gelijke grootte, omringd door talrijke kapellen. Rechts van het koor, in een kapel, toont een schilderij twee personages bijna op ware grootte, voorstellende Adam (rechts) en Eva (links), beiden ongekleed. Dit schilderwerk, in olieverf, is uit-

Afb. 1. Detail uit de kaart (1559) van Jacob van Deventer, de geometrisch meest correcte weergave van het 16de-eeuwse Gent. De waterloop uiterst links is de Lieve buiten de stadsvesten. De grote groen weergegeven zone boven en links is het overstrombare gebied buiten de Blaisantvest. Deze vestgracht en -wal met weg scheidt de overstromingszone van de eigenlijke stad binnen de laat-middeleeuwse vesten. Uiterst rechts: de Schipgracht (Meerhemkanaal) naast de Sleepstraat, beiden met aaneengesloten lintbebouwing. Tussen de vest en de Schipgracht een groot onbebouwd gebied, enkel doorkruist met het slechts gedeeltelijk bebouwde Berouwstraatje. De molens onder het woord Gandavum zijn vanuit de stad bereikbaar via de Molenaarstraat die vertrekt aan de Lieve binnen de vesten. Bemerkt ook het omgrachte Elisabeth begijnhof en Prinsenhof (onder links).

gevoerd met zoveel perfectie en natuurlijkheid, met zo een proportionering in al zijn geledingen, zulk een weergave van de huidskleur en gebruik van licht en schaduw, dat men zonder twijfel kan stellen dat dit werk het mooiste is uit de Christenheid. Volgens de uitleg ter plaatse zijn de twee personages het werk van een meester uit Hoog-Duitsland, genaamd Robert (Hubert, maar overwegend door Jan) van Eyck (4). Het is reeds honderd jaar oud. Het onderwerp van de compositie is de Hemelvaart van de Maagd (een wel heel foutie-

Afb. 2. De majestueuze leeuw van het Prinsenhof geschetst door Albrecht Dürer tijdens zijn bezoek aan Gent in 1521, vier jaar na de Beatis en het kardinaalsgezelschap (Albertina, Wenen, overgenomen uit *Het prinselijk hof Ten Walle* (2000), p. 98.

ve interpretatie, een kanunnik onwaardig. Kreeg hij het middenpaneel met het Lam wel te zien? NvdR). Gezien de grote meester stierf voor hij het werk kon voltooien, is het zijn broer, eveneens beroemd, die er de laatste hand aan legde.

We bezochten in Gent vele kerken en twee grote abdijen. De ene (Sint-Baafs) hoort bij het bisdom Cambrai (Kamerijk) de andere bij Doornik (Sint-Pieters). De stad, is zoals gezegd, erg sterk en oninneembaar want, als ze het willen, kunnen de Gentenaren het land laten overstromen en sompig maken een mijl in het rond. (5) De Leie die door Gent stroomt, is een vrij grote stroom waarover verschillende mooie stenen bruggen gelegd werden. Men ziet er het paleis van de katholieke koning (6), dat omringd wordt door water en waarlangs men binnenkomt via een brug. Er zijn verschillende leeuwen, waaronder een hele grote mannelijke (afb.2). De kardinaal en alle anderen uit ons gezelschap schatten dat Firenze er geen van deze grootte heeft.

Vlaamse steden en platteland

Vlaanderen, een term waarmee buitenlandse bezoekers in die tijd ook Brabant en een deel van het huidige Nederland aanduidden, bestaat volledig uit vlak-

Afb. 3. Deze muurresten in het Serpentstraatje tonen hoe de (in dit geval) natuurstenen gemeene muren op de verdiepingen overkraagden (foto 2019). Op die manier kon een ‘oziedrop’ gecreëerd worden: het water drupt van de overkragende geveldelen en loopt niet langs de wand naar beneden, waardoor de dikwijls fraai beschilderde beplanking van de voorgevel minder vochtschade leed. De stenen voorgevels aan beide zijden ernaast zijn van latere datum

ten, buiten het Brusselse dat hoogten vertoont. Ik denk niet dat behalve Brussel, enige stad fonteinen heeft, hoewel de Vlaamse steden door verschillende rivieren doorkruist worden. Men gebruikt over het algemeen putten, waarin het water zoet is, en halfzout in de kuststeden, Zeeland en Holland. De hele kust en de rivieren en kanalen die ernaar toe lopen, zijn onderhevig aan het rijzen en dalen van de zee, wat men hier het getij noemt.

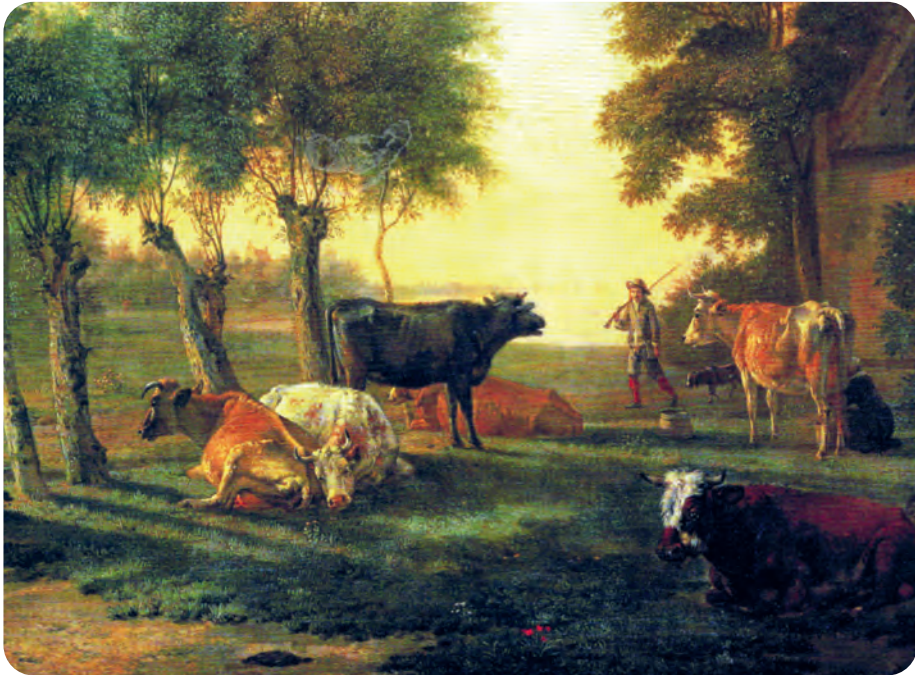
De steden zijn erg proper, en over het algemeen aangenaam met hun pleinen, straten en kerken. Vele huizen hebben een tuin met rozen, anjelieren en een overvloed aan lavendel en nardus (kamperfoelie?). De voorgevels van de meeste huizen zijn in hout, terwijl de andere muren in steen zijn, zoals in Hoog-Duitsland (afb. 3). In Antwerpen, Mechelen, Brussel, Gent, Brugge en andere grote steden daarentegen, zijn vele huizen volledig gebouwd in steen en goed ontworpen. Deze in hout zijn

zo artistiek bewerkt dat ze het zicht niet verstoren, maar integendeel het verfraaien. Men gebruikt eik voor de vloeren en het houtwerk van kamers, deuren, ramen en overal waar men hout ziet. Het is eik met een lichtgeel, golvend aanzicht, een sterke houtsoort die zich goed laat bewerken.

In vele grote en kleine steden, hebben de huizen van natuursteen en baksteen schoorstenen, vensters en deuren, meer gelijkend op de Italiaanse dan op de Duitse. Om geen plaats te verliezen zijn de trappen gedraaid of spiraalvormig, en goed uitgevoerd. In Duitsland zowel als in Vlaanderen, is er geen dorpje met boerenwoningen, hoe nederig ook, dat geen wijzer heeft om de uren te kennen zonder hulp van de zon. Dat gebeurt door middel van wielen en tegen gewichten, zoals bij een uurwerk, maar zonder dat er geluid wordt. Er is ook overal een geschikte kerk.

De bedden, minder groot dan in Hoog-Duitsland, zijn voorzien van donspluimen beddenzakken. Ze zijn in eik, en heden ten dage zeer goed uitgesneden met versieringen erboven en errond. Zowel in Hoog Duitsland als in Vlaanderen zijn de stenen en houten sculpturen op een delicate manier uitgewerkt, hoewel er in Duitsland geen eik (7) is en deze die men in Italië vindt, geen gelijkenis heeft met de in Vlaanderen gebruikte. Het eikenhout wordt over water ingevoerd uit Rusland en uit bergachtige streken (8). Men kan het nergens zo goed bewerken als in Vlaanderen, waar men er waarlijk schitterende kasten mee maakt, zoals men in de huizen van de bewoners kan zien.

De kerkdaken zijn over het algemeen bedekt met kleine plaatjes zwarte steen (schalies), afkomstig van de oevers van de Rijn, en dit geeft mooie en elegante daken, in een zuivere loodkleur. In Vlaanderen en in Duitsland zijn de kerken geribd en gewelfd op de meest complexe manier, die men zich kan indenken. Zij hebben alle hoge smalle punttorens en mooie klokken. De uurwerken gaan van twaalf tot twaalf uur, beginnende op de middag, en voorafgaand aan het slaan van de uren, laten kleine klokjes als waarschuwingen enkele strofen muziek weerklinken, driestemmig met goed onderling akkoord. Op vele plaat-

Afb. 4. Rundvee van allerlei kleuren in een kleine kudde (detail) geschilderd in 1653 door Paulus Potter, 'de' specialist van het genre (Amsterdam, Rijksmuseum; overgenomen uit Erkelens, W. e.a., 2002, 'Vorstelijk Vee'; Thoth, Bussum.

sen laten deze klokjes zich ook op de halve uren horen. In Duitsland en in Vlaanderen, in alle noordelijke gebieden, hebben we de zomernachten één uur korter bevonden dan in Italië.

Alle kerken in Vlaanderen hebben kaarsenluchters in het koor, kunstig bewerkte lezenaars, mooi aangeklede altaren en grote aantallen geelkoperen tabernakels. In de huizen zijn ook de ketels, krabbers, potten en andere keukengerei gemaakt van dit metaal dat uit Engeland komt, het land waar het in grote hoeveelheid geproduceerd wordt en dat er overvloedig en competitief mee handel drijft.

Het vervoer gebeurt met dezelfde soort karren als in Hoog-Duitsland. De paarden en muil dieren zijn heel groot, vooral in Holland (en Brabant?). Men ziet er hele mooie weiden met veel koeien en schapen, maar weinig geiten. De koeien zijn veel groter dan in Duitsland, weinigen zijn rood, de meesten zwart, met witte plekken, enkele zijn helemaal zwart (afb. 4). Andere hebben kleine muiskleurige vlekjes, zo mooi dat ze helemaal zijn als men maar kan verhoppen bij dergelijke dieren. De wol van de schapen ziet er uit als zijde.

Sinds we in Vlaanderen aankwamen maakten we, om zo te zeggen, nog geen dag mee zonder regen of verschrikkelijke wind, zodat de maanden juli en augustus in Vlaanderen lijken op de maand november in Rome. Wel hadden we vijf of zes dagen last van de hitte, drie dagen voor Sint-Jan (24 juni) en drie dagen erna, een dusdanige hitte dat ze ondraaglijk was, overdag en 's nachts. In Italië kenden we nooit zo'n hitte.

Vrouwen

De (rijke) vrouwen dragen over het algemeen lichte brokaten sluiers op het hoofd, afkomstig uit Holland of Henegouwen. Dat is zijdedoek met grote figuren in goud- en zilverdraad ingeweven. Hun jurken, over het algemeen van een zwarte licht gekeperde (schuin geweven) wollen stof (serge), zijn zo nauw dat men al hun vormen ziet. Ze dragen daaronder een andere jurk en wanneer zij uit gaan, heffen ze de boord van de bovenste jurk helemaal rondom op en maken ze deze achteraan vast met een daartoe bestemde ijzeren haak die ze aan de taille dragen (afb. 5).

Zij zijn allen heel groot en gul, met een ravissante wit en roze teint; ze kennen geen cosmetica, rouge of andere schoonheidsmiddelen. Ze dragen fijne kousen met pantoffels, twee duim hoog en korte manteltjes die enkel de schouders bedekken. De oude dames dragen over het algemeen lange mantels

Afb. 5. Links en rechts: Vlaamse dames uitgedost voor kerkbezoek. Midden: dienstmeisje met voorschoot. Nagetekend naar het Théâtre de tous les peuples et nations de la terre avec leurs habits et ornemens divers, tant anciens que modernes ...' van Lucas de Heere (1534-1584), een topstuk in de Ugent bibliotheek.

met een gevouwen kap, met een lapje op het voorhoofd, op gelijkaardige wijze als onze vrouwen in de streek van Bari. De getrouwde vrouwen en edele dames vertonen zich eveneens in lange mantels van zwarte serge samengebracht op de rug, zoals deze van de Italiaanse bigotes. Dat is een heel mooi en handig kledingstuk.

Het moet echter gezegd worden dat, in geheel Vlaanderen, zowel als in Duitsland, de vrouwen bijna allemaal slechte tanden hebben, ten gevolge van de boter of van het bier. Maar hun adem ruikt niet slecht, want zij zijn gezond en hebben een goede vertering. Als er ene van deze schoonheden goede tanden heeft, kan ze wellicht haar voorrang over de anderen daaraan wijten. Ten gevolge van de boter en andere melkproducten, waarvan men er vele gebruikt in

Vlaanderen en Duitsland, zijn er vele leprozen in het land (9). Zoals in Italië leven deze buiten de steden.

In het algemeen worden vrouwen er zo hoog gewaardeerd dat ze herbergen mogen uitbaten, de rekeningen bijhouden en van alles mogen uitvoeren. Zowel bij de aankopen op de markten, de verkoop, of in elke handelspraktijk, zijn de vrouwen even actief als de mannen.

Spijs en drank

De bewoners maken goede kazen waaronder een soort die na enkele dagen de smaak van geitenkaas (ravigiolo) heeft. Ze maken ook een andere groene kaassoort die ze graag eten. Deze heeft een erg sterke smaak. Men maakt ze bijna geheel van het sap van verschillende welriekende planten zoals men ook doet in Hoog-Duitsland.

In heel Vlaanderen eet men grote hoeveelheden kool, vooral witte kool (10). In Holland, naar men zegt, zijn enkelen zo groot dat één enkele kool volstaat om de honger van een man te stillen. In Vlaanderen, net als in Duitsland legt men er voorraden van aan, die worden met zout ingelegd, en in de winter, als het land bedekt is met sneeuw, eet men ervan in verschillende bereidingen. De bewoners gebruiken, in plaats van steenkool om te koken en te verwarmen, een soort aarde (turf) die heel goed brandt en die men in overvloed vindt in het land.

Bij gebrek aan druiven kweekt men er veel kruisbessen. Hoewel er flinke hoeveelheden wijnstokken geplant worden in tuinen, langs straten en langsheen de poorten, produceren deze geen vruchten. Of, als ze er geven, komen die erg laat en zijn ze enkel bruikbaar voor zuur sap. En natuurlijk hebben we er geen kunnen proeven. Men vertelde ons dat er nooit druiven met een goede smaak geweest zijn, omdat ze, normaal gezien, niet rijp worden. Hoewel de wijn duurder is dan in Duitsland, bieden alle herbergen uitstekende witte en rode wijn aan.

De bieren in dit land zijn beter dan deze in Duitsland, en ze worden in grote hoeveelheden gebrouwen. De windmolens zijn ontelbaar (afb. 6). Er zijn vele zure kersen, pruimen, peren, walnoten en hazelnoten (afb. 7). Men beschikt over goede vis van allerlei soorten, mosselen en oesters die heel lekker zijn, zij het klein. Ook zoetwatervis is er in overvloed, vooral steuren en zalmen. Tarwe, rogge en haver is in grote hoeveelheden beschikbaar, en allerlei droge groenten, vooral kikkererwten. Tijdens ons bezoek waren de graanvruchten op 10 augustus nog onrijp. Er is goed rundsvlees, kip en veel konijn, en minder

Afb. 6. Een hele zwerm windmolens op de Muide en daarbij aansluitend Meulestede, noordelijk van de Rijt, alias Rietgracht (fragment uit de kaart van Jacob van Deventer, 1559).

patrijzen en fazanten. Voor de bereiding gebruikt men boter in plaats van olie die ontbreekt in dit land, behalve notenolie.

Gezien de kardinaal twee koks heeft in zijn gevolg, waarvan er steeds één voorop ging met de bode of de kwartiermeester om de voorbereidingen te treffen, at hij niet meer dan wij van de Vlaamse keuken. Twee maal, in Duitsland en in Vlaanderen, hebben we vlees en vis gegeten dat door iemand van ter plaatse bereid werd. We hebben deze minder goed bevonden dan wat de Fransen bereiden, met hun duizend manieren om het voedsel beter te maken.

Vlas en linnen

Het fijne linnen van Holland en Cambrai (Henegouwen) wordt voor het merendeel geweven in de vrouwenkloosters die zeer talrijk zijn. Hun vlasdoek is

Afb. 7. Stilleven met bloemen en vruchten door Cornelis de Heem (1670, Gent, Museum voor Schone Kunsten, overgenomen uit Hoezee, R. Museum voor Schone Kunsten Gent, 1988, reeks Musea Nostra, Gemeentekrediet).

niet hetzelfde als de Italiaanse. Het is bijna zo fijn als ons linnen en ze maken er andere stoffen mee, genaamd 'half-Hollands', grover en niet zo breed, geschikt voor huishoudelijk gebruik. Deze weefsels worden overal in Vlaanderen vervaardigd, hoewel de mooiste en het grootste deel in Holland (Brabant?) gemaakt wordt en het is daarom ook dat ze deze naam dragen. Het vlas dat in de Vlaanderen groeit, kan slechts een klein gedeelte dekken van wat er nodig is om linnen te produceren. Daarom wordt er veel vlas en hennep ingevoerd uit Rusland, Pruisen en andere landen. Om het linnen en het vlas te bleken, gebruikt men helder water. Men legt de geweven stukken open op weiden tijdens maanverlichte nachten en overdag in de zon. Men bleekt ze door

ze telkens opnieuw onder te dompelen in het koude water en ze opnieuw uit te spreiden. Het vlas en de hennep worden groen geogst en men laat dit rijpen (rotten, roten) in modderig en verdorven water.

Gebruiken

De Vlamingen hebben een taal of idioom dat hun eigen is, hoewel ze allen Frans kunnen spreken (11). Deze taal is zachter dan het Duits en vele woorden zijn verschillend, zodat de twee volkeren elkaar niet goed kunnen begrijpen. De mensen zijn goed en aangenaam, in Vlaanderen zowel als in Hoog Duitsland, en vooral van een dergelijke eerlijkheid dat als men al het goud ter wereld in hun huis zou laten, men er zeker van kan zijn dat niemand eraan zou denken eraan te komen. De herbergen beweren de beste te zijn.

De vrouwen hebben de gewoonte om na de vlasoogst in grote groepen door de straten te rennen, allemaal tesamen dansend. Ze stoppen de reizigers die ze tegenkomen, binden vlasstrengen om hun benen of stijfbeugels en ze laten ze pas gaan tegen enkele geldstukken. Op het einde van de vlasoogst, dient het verzamelde geld om een feest te organiseren voor iedereen die eraan meege werkt heeft.

In Vlaanderen zijn niet alleen de kledij en de mensen erg proper, men heeft zo veel schrik ook maar enigszins de vloeren van de woningen te bevuilen, dat men in elke kamer een tapijt aan de deur legt, waaraan men zijn voeten veegt alvorens binnen te gaan. Men strooit zelfs dikwijls zand op de vloeren van de kamers.

De Vlamingen gaan vaak naar de kerk, zodat er geen dag is, zelfs geen werkdag, dat de kerken niet vol zijn op de uren van de misdiensten. In de middenbeuk zowel als in lage zijbeuken en de kapellen zijn er talrijke houten banken, zoals deze in de publieke scholen. Bijna allen dragen de naam van hun eigenaar, zodat niemand anders er zich op kan neerzetten. Men wandelt niet rond in de kerk, en men babbelt er niet, zoals men doet in Italië. Vele vrouwen verzorgen de altaren en bewaken de relieken. Ik keur deze praktijk geenszins goed, maar zij wordt verklaard door de grote vroomheid van het vrouwelijk geslacht en het grote vertrouwen dat men in elkaar stelt. In alle parochiale kerken zijn er elke dag minstens twee gezongen misdiensten, een voor de heilige van de dag en één voor de doden, en elke avond zingt men het Salve Regina (het 'Lof van Maria'). Iedere kerk heeft een aantal tien- tot twaalfjarige misdienaars. De priesters doen er lang over om hun mis te zeggen, waarin ze erg verschillen van de Italianen, en ze lezen deze zo stil dat niemand ze hoort. Zo

doen ook hun dienaars. Aan het einde van elke misviering sprenkelen de priesters wijwater over hun toehoorders.

Wanneer een kind van het mannelijk geslacht geboren wordt in een familie, laat men dit weten door vanaf de geboorte een zakdoek aan de klopper van de deur te hangen (alle deuren hebben een klopper). Eender welke schuldige of boosdoener, al had hij duizend personen vermoord, die toevlucht zoekt onder dat dak, is er in veiligheid tot het kind naar de kerk gebracht is, wat na veertig dagen gebeurt, zoals in Italië. Tot op dat moment is de boosdoener in veiligheid in dat huis, waar het gerecht hem niet kan bereiken, onder geen beding. (Volgens een andere Italiaanse bezoeker duurde die ‘wachttijd’ slechts één dag. Zie noot 12).

Enkele randopmerkingen

De beweegredenen voor de reis van de kardinaal zijn niet duidelijk. Hoewel hij enigszins uit de gratie was bij de pausen (eerst Julius II, later Leo X), kan dit niet de oorzaak genoemd worden van de grote onderneming. Volgens Beatis reist zijne ‘illustrissime en reverendissime’ Monseigneur om kennis te maken met de groten van zijn tijd (Maximiliaan, Frans I, Hendrik VIII), en om vooral Koning Karel een bezoek te brengen alvorens hij naar Spanje reist. Het kan ook dat hij geen speciaal doel voor ogen had: dat hij dit deed ‘voor niets’, voor het vermaak.

Het tijds kader: de Renaissance is volop bezig, Leonarda da Vinci, 64 jaar, verblijft in Amboise bij Frans I. Spanje is een wereldrijk. De jonge prins Karel staat op het punt naar Spanje te vertrekken om gekroond te worden. Europa lijkt in peis en vree. Het is evenwel stilte voor de storm. Op 31 oktober 1517 zal Maarten Luther zijn 95 stellingen vanuit Wittenberg verspreiden. In 1523 worden de Antwerpse augustijnernonniken Voesch en Van Essen op de Brusselse Grote Markt ter dood gebracht op de brandstapel.

De kardinaal vertrok op 8 mei 1517 in Ferrara, Italië, reisde via Innsbruck naar Neuremberg, trok terug zuidelijk naar Konstanz en Bazel, en daarna opnieuw noordelijk naar Straatsburg, Keulen en Aken. Via Maastricht, Leuven, Brussel ging het naar Antwerpen. Na een heen- en weertje naar Den Haag, Delft en Middelburg, waar hij de zeer katholieke koning Karel ontmoette (rey católico: eretitel van de Spaanse koningen), bezocht hij Gent op 1 augustus 1517. Hij vervolgde zijn reis via Brugge en verliet Vlaanderen aan de (toenmalige) kustgrens met Picardië. Gezien er een besmettelijke ziekte heerste in Engeland (dodelijk binnen vierentwintig uur: de ‘Engelse zweetziekte’ maak-

te toen 500 doden per dag in Londen), raadt de Engelse gevolmachtigde in Calais de overtocht af. Dus trekt het overwegend Italiaanse gezelschap verder door Frankrijk (Rouen, Parijs, Mont-St Michel, Nantes, Amboise, Lyon, Avignon, Marseille), alvorens langsheen Genua en Milaan terug richting Ferrara te trekken, om terug thuis te komen op 26 januari 1518.

De escorte van de kardinaal bestond uit tien edellieden, elk met hun eigen bediende, alsook de bisschop van Anglona (Spanje), twee kleermakers, twee koks, een econoom, een tolk, twee paardenknechten en drie staljongens, ongeveer 35 personen te paard. Naar berekening (13) legde men 39.5 kilometers per dag af, met een totaal van 5.451 kilometer. De totale reis- en verblijfkosten van de kardinaal bedroegen ongeveer 15.000 dukaten. Als hier Venitiaanse gouden dukaten (3.545 gram) bedoeld werd, zou dit aan de huidige goudprijs overeenkomen met (zeer grof geschat) 2 miljoen Euro, wat aannemelijk lijkt voor een dergelijke reis in groot en rijk gezelschap.

Dat men een dergelijke uitgave doet en de tijd uittrekt, enkel om Koning Karel een bezoekje te brengen lijkt weinig aannemelijk. Het feitelijk onderhoud te Middelburg met Koning Karel, zijn zus Eleonora van Bourgondie en hun tante Margaretha van Oostenrijk, met die laatste in goed Spaans (de taal van haar eerste echtgenoot Juan van Aragón), heeft ook slechts enkele uren geduurd. Waarover het onderhoud ging, is niet aangegeven in de tekst.

Hoewel het verslag niet getuigt van grote architecturale of kunsthistorische kennis (vaak zijn de kerken of steden ‘mooi’), troont de kanunnik in zijn eerlijke, diepgaande observaties de lezer mee naar een persoonlijke appreciatie.

Noten

- 1 Zoals meestal in min of meer literaire oude teksten zijn de cijfers onbetrouwbaar. Een fiscale telling in 1571-1572 gaf 8356 huizen aan in Gent (Dambryne, J., 2001, Mensen en Centen. Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, deel 26, p. 38).
- 2 Deze beschrijving klopt perfect met wat op het beroemde panoramisch gezicht ‘Gent in 1534’ (STAM) te zien is.
- 3 Gent bezat op dat moment wel een hoogstaande school van de hiëronimieten, maar geen universiteit. Afgezien van de zeven jaren dat er een embryonale ‘universiteit’ in het dominikanenpand functioneerde tijdens de (latere) calvinistische periode, duurde het tot 1817 voor Willem I de Universiteit stichtte. Als de Beatis een stad met universiteit bezocht, beschrijft hij deze ook uitgebreid.

- 4 De term Hoog Duitsland kon wellicht ook het Limburgse Maasland omvatten. De Franse vertaling vermeldt Hubert, de Engelse Robert, met de bedenking dat de kanunniken van Sint-Jan (vanaf 1540 Sint-Baafs), de inscriptie van 1432 verkeerd lazen. Men moet ook weten dat de Beatis elke avond opschreef wat hij overdag gezien en gehoord had, gedurende de volledige reis, wat tot enkele fouten leidde. Het gaat uiteraard over het Lam Gods, waar de geestelijken vermoedelijk graag over vertelden. Madeleine Havard de la Montagne geeft aan (in 1913) dat het centraal paneel er nog is, maar dat de andere stukken in een Berlijns museum te vinden zijn (ze waren door het kapittel verkocht en via via bij de koning van Pruisen terecht gekomen). Ook vermeldt Havard dat de Sint-Jan naar Sint-Baafs hernoemd werd in 1540 en dat de ruïnes van de abdij nog bestaan
- 5 1 mijl: 4km in dit geval.
- 6 Bedoeld wordt het Prinsenhof. Die leeuwen waren in de 14de tot 17de eeuw ondergebracht in de Leeuwenhof, een privé dierentuin. Zowel de Franse en de Engelse vertaling geven echter weer dat het om het Gravenkasteel zou gaan dat in de 19de eeuw gerestaureerd-gereconstrueerd werd, lang nadat het Prinsenhof bovengronds grotendeels verdwenen was, op de Donkere Poort na.
- 7 Er is en was wel eik in Duitsland maar mogelijks zag de Beatis weinig eiken op zijn reis.
- 8 Waarschijnlijk uit de Baltische staten, deze werden vaak als bergachtig weergegeven op kaarten uit die tijd (volgens J.R. Hale).
- 9 Zuivel speelt geen rol in de verspreiding van melaatsheid, en werd bij ons daarvan niet verdacht.
- 10 J.R. Hale spreekt over 'sprouts', koolgewassen dus. Er werd voor de Franse vertaling (witte kool) gekozen wat specifiek is, hoewel er vermoedelijk ook toen verschillende soorten bestonden. De Duitse vertaling stelt 'Kopfkohl' (*Brassica oleracea*) wat zowel witte, rode kool als savooikool omvat.
- 11 Volgens een anonieme Milanees (in vertaling: Account of a journey through Europe in 1516-1518, British Museum Add, MSS 24180) is dit waar voor de edelen, herberguitbaters, kooplieden en ambachtslui, maar niet voor de gewone mens of op het platteland. Voor de Beatis en zijn hoog gezelschap, was het vermoedelijk geen probleem om rond te reizen zonder Vlaams te kennen.
- 12 Hale citeert hier opnieuw de anonieme Milanees die verhaalt dat de zakdoek slechts 24 uur bleef hangen en dat hij boven aan de klopper vastgemaakt wordt voor een jongen en onderaan voor een meisje.
- 13 <http://expert.jeroenboschplaza.com/ericdebruyn/de-beatis-1521>.

KATRIENSPEKKEN IN HET HOF VAN RAVENSTEIN AAN ONDERBERGEN

Luc Devriese

Ongedateerde foto's (afb. 1) van Onderbergen, de plek waar de in Gent ooit erg bekende 'Katrienspekken' gemaakt en verkocht werden (afb. 2), brachten bij Frank Ödberg oude herinneringen weer tot leven en meteen kwamen vragen op. Tot hoe lang werden er nog spekken bereid en verkocht in het winkeltje? Wanneer werd de foto gemaakt? Een vlugge blik op afb. 1. leert dat de zaak toen zeker niet meer verzorgd was. Het historische gebouwencomplex bekend in oorsprong een middeleeuws Steen, daarna als Hof van Ravenstein en in de vorige eeuw huis Ligy, waarin het onoglijke spekkenwinkeltje een plaatsje gevonden had, was in snel tempo aan het verloederen. De spekken bieden ons een gelegenheid om de geschiedenis en de bijna-doodstrijd van het pand even te bekijken. We schetsen dat in korte trekken en proberen ook te achterhalen hoe de Katrienspekken gemaakt werden.

Afb. 1. De verloedering heeft toegeslagen. Het opschrift boven het ingangsdeurtje, een laat toevoegsel, oogt nog relatief fris, maar de rest .... In de achtergrond links: de della Faille gevel in Onderbergen (18de eeuw) met zware erker (foto ca.1990, Frank Ödberg).

Afb. 2. Katrien (in werkelijkheid Elza) aan het inpakwerk. Met typische snoepbokalen op de toog. Aan de muur reclamekarton: 'Verlaat Gent niet zonder de Katrine Bollen geproefd te hebben - Gentsch specialiteit. Wij hebben geen bijhuizen'. Er werd dus al duidelijk op toeristen gemikt (ongedateerde foto uit een onbekend weekblad, met dank aan Jos Tavernier).

Onmogelijke erfenis

In het DSMG, Begijnhof Sint-Sint-Amansberg, collectie Vliegende Bladen, reeks Straten, Onderbergen, was een pak documentatie te vinden daarover. Om te beginnen een aantal jaartallen. Het einde van het winkelke was voorafgegaan door een lang aanslepende afwikkeling van een complexe erfeniskwestie met de nakomelingen van de laatste goed bekende eigenaar, de advo-

caat-politicus Arthur Ligy (1854-1937). Een kleinzoon had de enige erfgenaam moeten zijn, maar hij was zwakzinnig. Toen hij overleed in 1976, bleek zijn moeder niet minder dan drie testamenten bij drie verschillende notarissen neergelegd te hebben. De gehele nalatenschap zou aan de Belgische staat toegekomen zijn, ware het niet dat in een van die testamenten een zekere pater Leopold, curator van de zoon en testamentair uitvoerder, aangeduid stond als begunstigde. De erfgenamen van deze intussen ook al overleden pater maakten aanspraak op het fortuin. Onvermijdelijk gevolg: lang aanslepende procedures en snel oprukkend verval van het ooit zo verzorgde complex, dat toen bekend stond als huis Ligy.

Afb. 3. Deze ongedateerde foto toont de afsluitmuur in redelijke staat met toegang tot de winkel nog zonder opschrift. Iedereen wist dat je daar bij Katrien en haar spekken kwam. In de achtergrond een tweede vleugel met daar achter rechts een verdwenen huizenwand aan het Sint-Michielsplein.

Verwarde afwikkeling

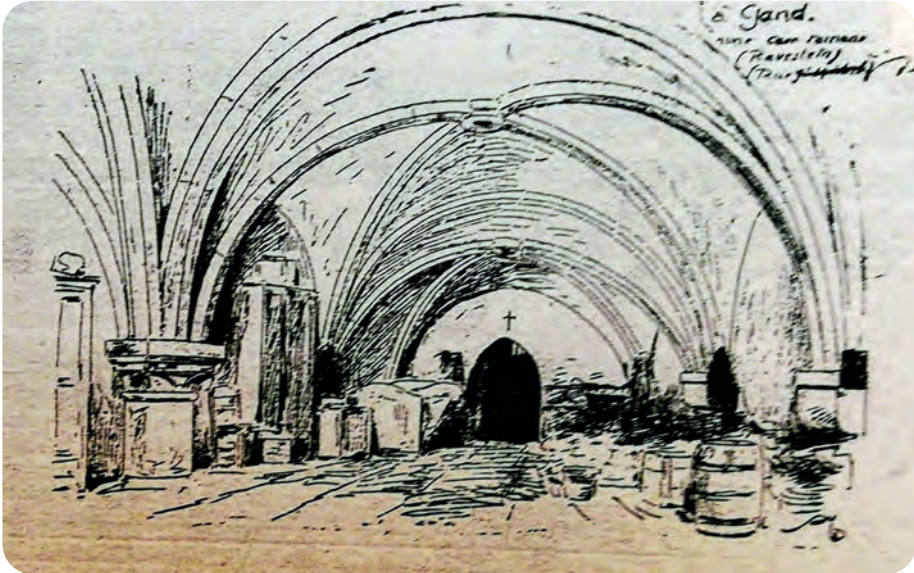
Pas eind jaren 1980 kwam er verandering in zicht. Hoewel de zaak nog niet uitgesproken was, kon de Staat het eigendom te koop stellen om de aanzienlijk opgelopen successierechten te betalen (aan zichzelf). In 1988 kocht een klaarblijkelijk ambitieuze zakenman het eigendom om er een hotel in onder te brengen. Het spekkenwinkeltje van Katrien bestond toen nog en dat wou de nieuwe eigenaar behouden (afb. 3). De man had twee jaar eerder een concessie verworven voor een eet- en vergadergelegenheid in het al gedeeltelijk gerestaureerde universitaire Pand, ex-dominicanen- of predikherenklooster, aan de overzijde van de straat, en plande een bestemming die daarbij aansloot. Het naast Ligy gelegen grote 'hotel' Lefevre de ten Hove was niet meer beschikbaar. Dat was toen al bestemd voor parkeergarage. De Sint-Michielsparking kwam er effectief achter de behouden laat-18de-eeuwse gevel aan Onderbergen. De enige andere mogelijkheid was dus het leegstaande huis Ligy, alias Rave(n)stein, maar dat liep niet van een leien dakje. Het hotelplan ging niet door.

Pas in 1996, na zowat twintig jaar geharrewar, kon architect Ro Berteloot (Romain Berteloot, 1946-2011) aankondigen dat de eerste herstellingswerken zouden uitgevoerd worden: dakgoten en afvoerbuizen vervangen door voorlopige exemplaren, ramen en gaten dichten. Kortom: de dringende instandhoudingswerken. Nog belangrijker was dat een zogeheten karkasrestauratie voorbereid werd. Die kwam er effectief in 1999-2001. In 2002 werd het gebouw te koop gesteld voor 1,5 miljoen Euro. Uiteindelijk kon ook een zorgvuldige restauratie – reconstructie van de gedeeltelijk behouden gebleven interieurdecoratie aangevat worden. Het hoofdgebouw wordt bewoond door de kunstzinnige eigenaars.

Imposante middeleeuwse 'zaalkelder'

Dat was op het nippertje. Maar de resultaten loonden de moeite! Het is immers een historisch monument van eerste klasse. Het aanzicht van de goed bewaard gebleven 'kelder', vermoedelijk oorspronkelijk een gelijkgrondse ruimte, een gewelfde zaal, is adembenemend (afb. 4 en 5), erg gelijkend aan de zogenaamde crypte van het Geraard de Duivelsteen. Tijdens de Gentse feesten 1996 kon de kelder bezocht worden in het kader van de aangevatte restauratie.

Armand Heins, van wie we een schets ontlenen, beschreef heel kort de langwerpige ruimte in een aflevering van de *Inventaire archéologique de Gand* (nr. 392, 1906). Hij geeft aan dat je er binnen kon via het winkeltje van 'Katrien'.

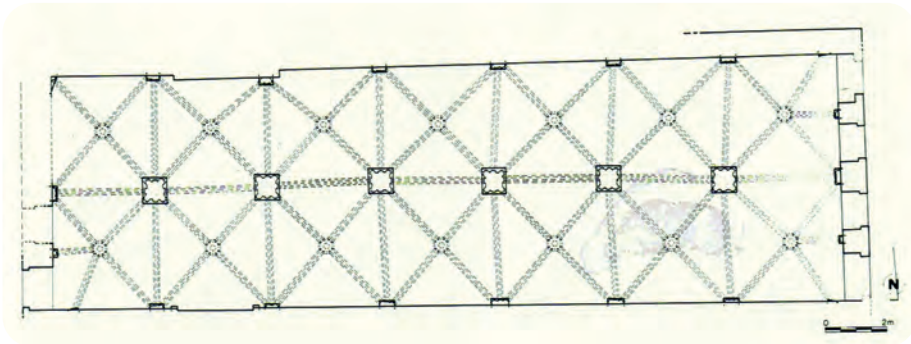
Afb. 4. 'Kelder' van Ravenstein omstreeks 1900. Schets van Armand Heins verschenen in zijn *l'Ancienne Flandre* en in de *Inventaire archéologique de Gand*. Bemerke de bedstee in de achtergrond. Van een van de 'Katrienes' die er woonden en werkten?

Afb. 5. Een stukje *kelder* van Ravestein (litho in Archief Gent, Nota's Van Werveke, map nr. 523).

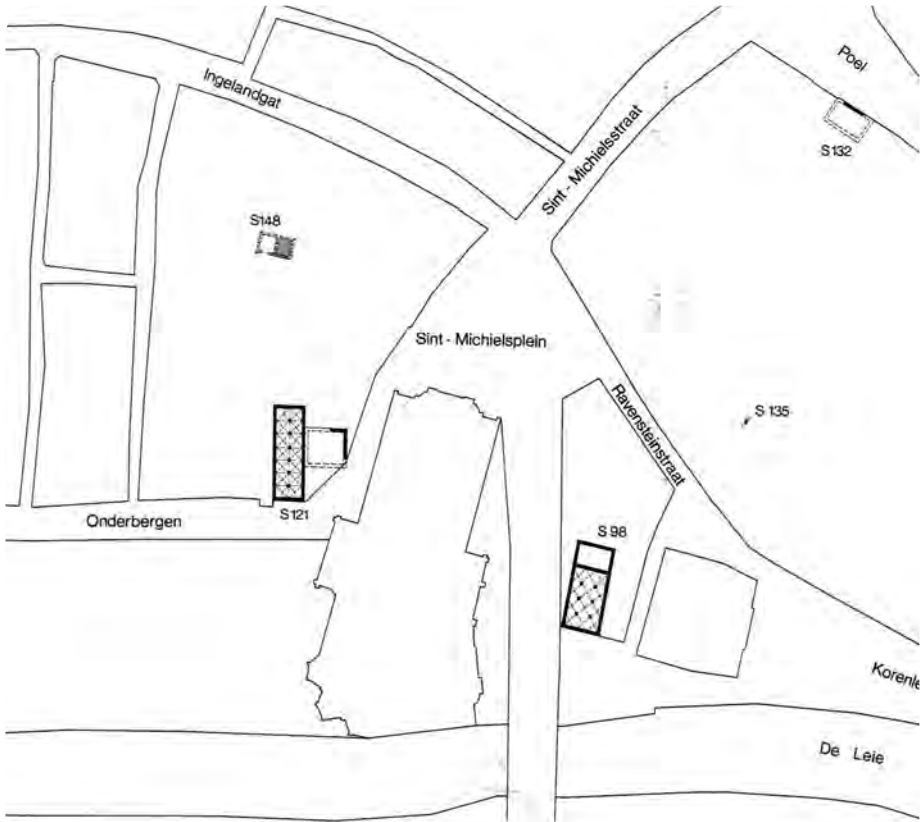
Volgens de laatste spekkenmaker, die rond 1988 aan het woord gelaten werd in de kranten, was dat zonder twijfel een geheimzinnige ‘onderaardse gang’. Een van die vele vermeende gangen in het Gentse stadscentrum... Marie-Christine Laleman en Patrick Raveschot namen de kelder en andere originele resten op als S (Steen) nr. 121 in hun *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300*. De kelders (Brussel, 1991, p. 107). Van een tweede aangrenzende, nagenoeg vierkante ruimte werd enkel de noordmuur dicht bij de Sint-Michielskerk en een stukje van de westmuur als horend bij het Steen gedocumenteerd (afb. 6 en 7).

Afb. 6. Grondplan met schaal en aanduiding van de gewelven
(Uit Laleman en Raveschot, 1991).

Hof van Ravenstein vanaf de jaren 1400-1500

Over de bouwers en eerste eigenaars is niets geweten. Evenmin is er iets bekend over een eventueel aandeel in de bebouwing van de 15de-eeuwse eigenaars, de met de Bourgondische hertogen gelieerde familie van Kleve uit Westfalen aan de Rijn (Kleef in het Nederlands). Het historische vestingstadje Ravenstein aan de Maas, nu deelgemeente van Oss in Noord-Brabant, werd in 1399 bezit van die heren. Sommige telgen van deze familie voerden sindsdien de titel heer van Ravenstein. Ook Brugge heeft een Ravestein en de Brusselse residentie van de heren van Kleef is nog het best bekend, althans van naam. Iedere treinreiziger die afstapt in het Centraal Station om de Kunstberg of de Bozar te bezoeken, is er mee vertrouwd. In Gent was de benaming Hof van Ravestein in de eerste helft van zestiende eeuw in gebruik. In 1545-1546 werd het verblijf aangeduid als ‘thuis wylent ghenampt thuis thof van Ravesteyn’, maar de naam bleef voortleven in de daaropvolgende eeuw. Of die familie, die de eretitel van hertogelijk wist te verwerven, zich verder veel in hun Gentse verblijf ophield, weten we niet. Weinig waarschijnlijk.

Afb. 7. Situering van Steen S121 aan Onderbergen, naast de erker aan het huis della Faille. Aan de langwerpige gewelfde zaal grenst een tweede, ongeveer vierkante constructie, waarvan alleen de noordwestelijke hoek archeologisch kon gedocumenteerd worden (zwart).

Ravensteinstraat is de naam van het straatje aan de andere zijde van het Sint-Michielsplein (vroeger -kerkhof) dat naar Ravenstein leidt (plan overgenomen uit Laleman en Raveschot, 1991). De driebeukige zaal (S 98) weergegeven aan de andere zijde van de kerk hoort bij het huis De Lintworm.

Enkele van Kleefs werden erg bekend. In de eerste plaats is er de ‘zwanenridder’, een illuster maar fictief personage, dat men wilde laten doorgaan als familielid. Die ridder met de zwaan komt voor in tal van legenden die zich meestal afspeelden ergens aan de Rijn. Slechts in één versie, maar dan wel de variante die Richard Wagner gebruikte voor zijn Lohengrin, is Antwerpen de locatie. Sommige van Kleefs wilden graag met ‘hun’ zwaan pronken op Bourgondische hof- en andere festiviteiten. Hoewel ze het beest opnamen in hun blazoenen, waren ze misschien toch niet zo zeker van hun verhaal: onder hun wapenschild zoals te zien op afb. 8 is er inderdaad een vogel afgebeeld, maar die lijkt eerder op een doodgewone eend dan op een statige zwaan.

Een wel degelijk historische van Kleef, Anna, bracht het, naar verluidt tegen haar zin, zelfs tot koningin van Engeland, maar dan wel als een van de vrouwen van Hendrik VIII. Hoewel Henry haar niet onaardig uiterlijk had mogen beoordelen op een hem toegestuurd schilderij van Hans Holbein, vond hij, als puntje bij paaltje kwam, ‘the Flanders mare’ (de Vlaamse merrie) te lelijk. Het huwelijk werd na enkele maanden ongeldig verklaard, want ‘niet geconsumeerd’. Anna eindigde niet op het schavot, ze kreeg een schijnfunctie aan het Engelse hof.

Een ander lid van de familie speelde een aanzienlijke rol in Gent. De Filips van Kleeflaan in de Rabotwijk herinnert aan diens functie als militair hoofd van de Gentse troepen tijdens de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1492). De man (Le Quesnoy, 1459 – Wijnendale, 1528), een achterkleinzoon van Jan zonder Vrees, stond tijdens zijn lange en tumultueuze carrière meestal in dienst van de regerende Bourgondiërs, maar soms ook van hun Franse koninklijke aartsvijanden. Tenslotte stelde hij zich op tegen de komst van de Habsburgers in de persoon van Maximiliaan. Toen die in 1488 Gent wou innemen, kozen de Gentenaars Filips als militair bevelhebber, maar of hij een groot aandeel had in de overwinning van de Gentenaars, weten we niet. Die kwam er immers grotendeels door het onder water zetten van de Wondelgemse Meersen ten noorden van de Blaisantvest - Opgeëistenlaan, iets waarin vooral de Gentse schippers-stuwmeesters in uitmunten. Hoe het ook zij, de naam Filips van Kleeflaan (het adres van de Rabotwoontorens!) kwam niet toevallig daar terecht, vlak bij de versterkte stuw goed gekend als ‘het’ Rabot, eigenlijk vooral een zegemonument dat herinnert aan die overwinning. Uit de Ravensteintijd is in de binnentuin een vermoedelijk zestiende-eeuwse arcade (bogengalerij) zichtbaar (afb. 9 en 10). Die is samengesteld uit zuilen die vijf korfbogen dragen, bekroond door versierde spitsboogfriezen. Vast staat dat een heer van Ravenstein uit het huis van Kleef een in Genua verworven antieke marmeren buste aan de gevel liet aanbrengen. Meer dan waarschijnlijk kwam het beeld er door toedoen van Filips van Kleef. Die was niet alleen militair expert en een tijdlang onderkoning van Genua in Franse dienst, maar ook geleerde kunstverzamelaar. Zijn grote boekencollectie kreeg een onderkomen in het Gentse huis. Andere kunstwerken stoffeerden zijn kastelen in Wijnendale en Edingen.

Frans De Potter vermeldt het kunstwerk in deel VII van zijn *Gent van den oudsten tijd tot heden*, waarin hij ettelijke bladzijden wijdde aan de familie van Kleef – Ravenstein. Het beeld wordt aanzienlijk beter beschreven in de woorden van de onverbeterlijke Marcus van Vaernewyck (1518-1569), die als kind het beeld nog kan gezien hebben, of er ooggetuigen over hoorde vertel-

Afb. 8. Hof van Ravenstein (of van Kleef) gezien vanuit het huidige Sint-Michielsplein, (lithografie door C.'t Felt, lithodruk door L. Hebbelynck bij een artikel van Emile Varenbergh in *Messenger des Sciences historiques de Gand*, 1871). De uitleg in dit artikel over de functie van de gebouwen aangeduid met een letter, lijkt niet erg betrouwbaar. Het wapen is dat van het graafschap Kleef. De 'zwaan' er onder (het is een eend!) hoort bij de familie van Kleef. Varenbergh veronderstelde dat de heidense Bacchus in de gevelnis stond aan het poortgebouw links. Uiterst links de hoek van de westgevel van de Sint-Michielskerk. Mogelijk werd op de open ruimte op de voorgrond nog begraven, toen de muurschildering gemaakt werd. Typisch voor oude kerkhoven: geen enkel monument, steen of kruis te zien. Het jaartal 1820 in het onderschrift van de afbeelding kan onmogelijk juist zijn. Vermoedelijk is dat het jaar waarin de afbeelding gemaakt werd naar een veel oudere muurschildering in een van de gebouwen, zoals aangegeven door Varenbergh in zijn tekst met leuke en minder leuke, met betrouwbare en minder betrouwbare details over de familie, hun 'Zwanenridder' inclusief.

len. Bij hem lezen we: 'Dien Bacchus was maer tot den halven lijve verbeeld, met vette vrouwen-borsten, twee hayren hoorntjens op het hoofd, schoon van aensigt. Dit beeld was seer konstig gemaekt, en men seyde dat den duyvel door het selve (door dat beeld) in den tyd der afgodery mirakelen gedaen had'. Die tijd van de afgoderij moet de voor-christelijke Grieks-Romeinse tijd geweest zijn. De heidense Bacchus werd in 1528 weggehaald en braafjes vervangen door een beeld van Onze-Lieve-Vrouw, maar dat werd niet zoveel later vernietigt door de beeldenstormers.

Afb. 9. Niet gerestaureerd uitzicht op de binnenkoer met links een deel van de dichtgemetselde galerie en rechts koetshuizen verminkt door banale garagedeuren.
Ongedateerde foto (vermoedelijk laatste kwart van de vorige eeuw) in DSMG – Begijnhof Sint-Amandsberg, schenking Columbian.

Frans De Potter (deel VII, p. 369) citeert uitvoerig schepenakten waaruit blijkt dat het eigendom samengesteld was uit meerdere huizen (zie afb. 8) rond een ‘byvanck’ (afgesloten onbebouwde ruimte: een hof of plein). In een beschrijving opgemaakt in 1476-1477 lezen we: ‘een scoon groot bevanc van huusingen, lochtinghen, plaetsen ende aysementen (gemakken – toiletten) van vooren toot achter, de welke voortijds plach(t)en te sine zeven huusen ende woonsten met hunne toebehoorten...’. Daarvan stonden twee huizen in

Afb. 10. Twee van de acht gerestaureerde korboggen, zichtbaar op de binnentuin, bekroond door origineel al toegewerkte spitsboogfriezen met maaswerk.
In 2019 een fietsenstalling met klasse (foto 2019).

Onderbergen rechtover het predikherenklooster. De ommuurde tuin met bijgebouwen paalde aan het Sint-Michielsplein, toen kerkhof, andere kleinere huisjes aan de Wilderoosstraat, voordien Eglantierstraat genoemd. Het Hof van Ravestein nam het hele bouwblok in omgeven door het Sint-Michielsplein, Ingelandgat, Wilderoosstraat en Onderbergen.

Afb. 11. De 18de-eeuwse della Faillegevel aan Onderbergen met zware erker (foto 2019).

Huidig grotendeels achttiende-eeuws uitzicht

Het huidig uitzicht van de classicistische gevel aan Onderbergen, met driehoekig fronton en festoenen en rozetten als siermotieven, dateert grotendeels uit 1726. Hieraan werd in 1772 een opvallende uitspringende middenpartij (erker) met natuurstenen onderbouw toegevoegd (afb. 11), met somtueuze binnendecoratie (afb. 12). Dat alles kwam er, samen met de luxueuze paardenstallen-koetshuizen (afb. 13, zie ook afb. 8) achteraan, in opdracht van de fa-

Afb. 12. Inkomhal van Hôtel della Faille, duidelijk bedoeld om indruk te maken (herkomst en datering zie afb. 8).

milie della Faille d'Assenede. De ingewikkelde naam met 'adellijke scharnieren' bleek hier nodig omdat nog een andere tak van die zeer rijke familie het Hof van Gruuthuuse / Fiennes bezat aan de Korenlei. Een klein wandelingetje beginnend naast de toegang van de parkeergarage Sint-Michiels naar de Wilderoosstraat en Ingelandgat toe, of omgekeerd, is meer dan de moeite waard. Een van die verborgen mooie plekjes van Gent...

Onderbergen was vooral in de jaren 1700 een heel prestigieus oord, nog niet onderbroken door de Gebroeders Vandeveldestraat. Meerdere rijke families lieten er in de 17de-18de eeuw een groot ‘hôtel particulier’ bouwen of verbouwen. Eén ervan was het hier beschreven ‘Hôtel della Faille’. Het gebouw kreeg zijn huidig uitzicht door toedoen van deze familie. Nog een terechte naam dus voor dit huis, nu vergeten. Aan deze ‘hotels’ en hun bewoners in Onderbergen werd in het verdwenen tijdschrift van de gidsenkring *De Heraut* (jaargangen 2004-2005) een artikelenreeks gewijd met als hoofdtitel ‘Vier op een rij’.

Afb. 13. Gedeelte van de gerestaureerde paardenstallen en koetshuizen bereikbaar vanuit de Wilderoosstraat. Bemerkt het jaartal 1726 in het tympaan (foto genomen in de tuin, 2019).

Katrien en haar spekken

Aan het einde van dit nogal ingewikkeld verhaal keren we even terug naar Katrien en haar spekken. 1870 OUD HUIS (BIJ) KATRIEN 1870 stond in de jaren 1980-1990 parmantig geschilderd boven het toegangsdeurtje. Of het winkeltje werkelijk zo oud was, weten we niet. Lodewijk Lievevrouw-Coopman (geboren in 1862) schrijft in zijn *Gents Woordenboek* dat de eerste spekkenmaakster Katrien Vandermaele heette, vrouw van ene Pieter Gowie. Lode-

Afb. 14. Elza, alias Katrien, in volle actie met haar 'matière' op de 'buizestove'. Deze niet al te frisse oude krantenfoto nemen we op omdat hij zo'n uniek beeld weergeeft (onbekende krant, niet gedateerd knipsel, vermoedelijk uit de jaren 1960. Collectie Jos Tavernier).

wijk heeft haar weten wonen en werken in een klein huisje aan het Sint-Michielsplein. Toen dat afgebroken werd, verhuisde ‘Spekken Katrien’ naar een hokje in het Ravensteincomplex, achter de afsluitmuur in het schuine gedeelte van Onderbergen bij de Sint-Michielskerk (zie afb. 1). Ze had ook een stukje kelder in gebruik. Een smalle trap verbond het kelderkeukentje met de miniatuurwinkel waarin alleen een smal toonbankje gemonteerd was, net groot genoeg voor drie antieke glazen spekkenbokalen met koperen deksels. Hoewel Katrien (eigenlijk Elza, een opvolgster van de originele Katrien) voor foto’s poseerde onder het opschrift ‘1870 Oud Huis ...’, had ze er geen idee van hoelang de spekken er gemaakt werden. Alleen was de eerste spekkenmaakster een genaamde Katrien, haar grootmoeder. Elza Guysens ‘kookte’ spekken op net dezelfde manier als haar moeder en grootmoeder.

Nadat deze laatste ‘Katrien’ in 1985 overleed, zette haar weduwnaar Adrien Prosper de zaak nog een tijdje verder. Hij nam het recept voor het ‘koken’ van de spekken mee in zijn graf. Daarover deden nogal wat verhalen de ronde. De spekken zouden goed zijn voor de borst: ‘Goe tege de valleinge’. De genezende of verzachtende werking tegen hoest wordt vooral in de oudere krantenteksten over Katrien benadrukt. Onder de titel ‘hoestbollen in de kelder’ ver-

Afb. 15. Spekken ‘knippen’ met de schaar (beeldcollectie Jos Tavernier).

Afb. 16. Ex-operazanger Adrien Prosper bereidt de bestelling van een jonge klant (foto te dateren tussen 1985-1990, beeldcollectie Jos Tavernier).

scheen in 1965 een artikel waarin Elza vertelde dat haar moeder in W.O. I veel ‘hoestbollen’ moest maken voor de gekwetste soldaten die ze konden opzuigen. Voor de ergere gevallen moest ze de bollen zelfs in de vorm van zetpillen bereiden. “Velen hebben aan de spekken hun leven te danken”, meende ze. Weduwnaar - spekkenkoker Adrien Prosper wist dat er kandijnsuiker (afgeleid van het Arabisch qandi: suikerriet) in zat en dat die moest gloeien op de Leuvense stoof. Meer liet hij niet los. Hij zelf was zijn hele beroepsleven koorzanger geweest in het ‘Franse’ theater op de Kouter (de opera) en pas na zijn pensionering begon hij op de aloude wijze spekken te maken. In een krantenartikel uit 1970 lezen we dat er witte en zwarte snoepjes bestonden. De witte waren de meest vermaarde. Elza (afb. 14, 15 en 16) verklaart “Mijn matiere wordt op een steen gekookt en daarna in een marmeren vorm gegoten. De deeg wordt dan gerold en aan een haak gehangen tot hij wit wordt. Dan laat ik hem trekken tot hij goed hard is. Op mijn Leuvense stoof warm ik hem weer op, en laat hem nog eens trekken. De verschillende repen snij ik met een gewone schaar die daar al jaren ligt. De witte zijn wit omdat ze gerekt zijn. En de zwarte zijn zwart omdat ze niet gerekt zijn. Maar de matiere is juist ‘t zelfde, m’neer!” Volgens haar moesten de spekken in een kelder en op een kolenkachel bereid worden. De temperatuur speelde een zeer grote rol. Bij aanhoudend slecht weer ging het moeilijk, vertelde ‘Katrien’.

Vermoedelijk speelt karamellisatie hierin de hoofdrol. Dat is een complex proces dat anno 2019 nog steeds niet goed begrepen wordt. Lievevrouw-Coopman hield het in zijn *Gents Woordenboek* liever simpel. Volgens hem waren de producten van Katrien en haar opvolgers knotsvormige spekken gemaakt van bruine rietsuiker en glucose. Dat maakt ons niet veel wijzer, want gezuiverde (geraffineerde) rietsuiker is glucose verbonden met fructose en chemisch gezien is dat net hetzelfde als bietsuiker: sacharose (synoniem: sucrose). Onvolledig geraffineerde rietsuiker is min of meer bruin. De gewenste (eventueel nog bruinere) kleur wordt verkregen door bijmengen van melasse aan het meestal witte kristallijne product. Melasse is een intens donkerbruin complex bijproduct van de suikerraffinage, zowel van biet- als van rietsuiker.

Daarmee moeten we het dus stellen. Veel hoop om het secreet te ontraadselen, moeten we niet koesteren: “Want dat blijft secreet, m’n jonge, daar hebben al sjemisten en scheikundigen naar gezocht, van in bomma’s tijd al, maar ze vinden het niet, het blijft een secreet.” Voegen we hier nog aan toe dat suiker in de middeleeuwen en nog lang daarna zeldzaam en duur was. Niemand at te veel suiker. Dikwijls fungeerde dat ook als hoofdbestanddeel van de geheimzinnig uitziende artsenijproducten. Voor de vele door ziekte ondervoede klan-

ten was suiker niet zelden het enige actieve, in elk geval het minst schadelijke ingrediënt van wat ze bij de apothekers van hun tijd konden kopen. Conclusie: de Katrienspekken bevatten waarschijnlijk enkel suiker en onvermijdelijke verontreinigingen.

Veel werd er in de laatste jaren op Onderbergen niet meer verkocht. “Als er vijf klanten per dag komen, is het veel. Dat was vroeger anders”, zo wist Adrien Prosper te vertellen. Er was nochtans wel publiciteit gemaakt. Toen in 1970 in de Brusselse Ravensteingalerij een tentoonstelling liep ‘B70: 300 Belgische imagoproducten’, werd het Gentse winkeltje er in gereconstrueerd. De zakjes Katrienspekken hingen aan het plafond. Toen de 83 jaar oud geworden weduwnaar-spekkenkoker Adrien in 1991 er uitgezet werd door de duchtig plannenmakende eigenaar van Ravenstein, was het gedaan. De oude man dacht er nog aan in de kelder te blijven wonen, maar er zou een andere woning voor hem gezocht worden.

Er kwam toch nog een vervolg, maar dat was geen lang leven beschoren. In maart 2002 onthulden zanger-acteur en kortstondig (min of meer) politicus Koen Crucke en schepen Sas van Rouveroy een plastic gedenkplaat naast het deurtje in Onderbergen. Koen zong trouwens over de fameuze spekken in ‘Mijn Gent’. Precies een jaar later kwam er een klein krantenberichtje: ‘Gedenkplaat Katrienspekken gepikt’. Dat bleek al zo’n maand eerder gebeurd te zijn. Er zou een nieuwe plaat gemaakt worden. ‘Wanneer de nieuwe gedenkplaat klaar zal zijn, staat nog niet vast’, lezen we. Je mag gaan kijken...

Met bijzondere dank aan Jos Tavernier, André Maes, Frank Ödberg, Lieve Okerman, Adrien Brysse en Sonja Gysseling.

Literatuur

Naast de in de hoofdstuktekst aangehaalde werken:

Anoniem (1990). Gent. Hotel Ligy en aanpalende gebouwen. Onderbergen 2 en Sint-Michielsplein 1, 2, 3. In: *Beschermde gebouwen in Oost-Vlaanderen Gent, Provinciebestuur*, p. 161.

Anoniem (2013 – niet op het drukwerk gedateerd). *Ro-route. Wandeling langs 21 architectuurparels in de Gentse binnenstad, gerestaureerd en gerealiseerd door Romain Berteloot*, Gent, GVSALM brochure, p. 13-14.

Diericx, Ch.L., (1815). *Mémoires sur la ville de Gand*, deel 2, Gent, p. 229.

Fris, V. (1933). *Histoire de Gand*, tweede uitg., De Tavernier, Gent, p. 145-150.

Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent, een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie, UAntwerpen, p. 94-97, 211-213.

Laleman, M.C., Raveschot, P. (1991). *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 100-1300*. De Kelders. Brussel, Academie voor Wetenschappen. Klasse Schoner Kunsten nr. 54.p. 107

Thiels, N. en architectenburo Ro Berteloot (1996). *Hof van Ravenstein. Huis Ligy en aanpalende gebouwen*. Tentoonstellingsbrochure.

Van Aerschot, S. e.a. (1979). *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*. deel Gent 4na, Gent, p. 331-332.

Van Doorne, G. (1995). *Verdwenen hoekjes van het oude Gent*, Dekenij Patershol, foto nr. 24; idem (zonder jaartal). foto nr. 22.

Van Vaernewyck, M. (1568). *Spiegel vander Nederlandscher Oudheyd of Historie van Belgis*. In de hier geciteerde uitgave van 1784: deel 2, p. 287.

Varenbergh, E. (1871). La Cour de Ravestein à Gand. In: *Messenger de Sciences historiques, Hebbelynck*, Gent, p. 1-14.

Krantenknipsels

(belangrijkste uit de nog veel uitgebreider collectie bewaard in DSMG, Sint-Amandsberg)

De Gentenaar: 'Historisch pand staat te koop. Op hoek Onderbergen-Sint-Michielsplein: restanten Hof van Ravestein' (6 mei 1988); 'NV 't Pand koopt gebouwencomplex Hof van Ravestein in Onderbergen' (8 nov. 1988); 'Vragen rond toekomst Spekken Katrien' (10 maart 1991); 'Sint-Michielsparking in de startblokken' (8 juli 1993); 'Betongat Sint-Michiels raakt gevuld. Restauratie historisch Hof van Ravenstein gestart' (14 sept. 1999); 'Gedenkplaat voor Spekken Katrien' (22 maart 2002).

Het Laatste Nieuws: 'Hotelplannen mag men nu vergeten' (18 aug. 1993).

Het Volk: 'Recept blijft geheim. Toekomst Katrienspekken onzeker' (8 maart 1991); 'Hof van Ravenstein krijgt opknopbeurt' (17 juli 1996)

Onbekende kranten: 'Hoestbollen in de kelder. Het geheim van de Gentse Katrienspekken' (13 sept. 1965); 'Voor barre winterdagen' (vermoedelijk jaren zestig); 'Katrienspekken worden reeds 100 jaar door een toverkol in een spelonk bereid' (31 juli 1970); 'Gedenkplaat 'Katrienspekken' gepikt' (maart 2003).

Muurkapelletje Veergrep

Albert De Graeve, die de zaak aankaartte bij de Gentse Dienst Monumentenzorg (zie ‘Lezers’, GT 2018 nr. 6), vernam van Tamara Rogiest van die Dienst dat het kapelletje aan de Veergrep hersteld werd.

Hotels: particulier of publiek

Een lezer heeft problemen met de verwarrende term hotel waarmee sommige grote 18de-eeuwse of nog oudere herenwoningen in Vlaamse en Franse steden nu nog worden aangeduid. In Gent heb je bv. het somptueuze Hotel d’Hane-Steenhuysse in de Veldstraat. Dat was een ‘hôtel particulier’ waarin enkel de gasten van de bewoners terecht konden bij de eigenaars die er ook woonden. Dit in tegenstelling tot het pas later (19de-eeuw) opgekomen ‘hôtel publique’, het hotel in de huidige betekenis. In het Frans werd hôtel ook een aanduiding voor grote officiële gebouwen: hôtel de ville, hôtel de la Poste. Ons lijkt dat zonderling omdat die grote huizen nooit gefunctioneerd hebben als hotel, althans niet in de betekenis die wij kennen.

Maar zo zonderling is dat niet. Het woord hôtel, hostel, is ontleend aan het Latijnse begrip domus hospitalis: huis om gasten (hospes) in te ontvangen en te logeren. In het middeleeuwse Gent werd dat ‘spitaal’, bv. het Sint-Annaspitaal aan de Spitaalpoort bij Sint-Amandsberg, nu enkel nog gekend van de Spitaalpoortstraat. Dergelijke instellingen waren typisch aan een stadspoort gelegen, wat meteen de eerste en de belangrijkste functie verraadt: onderdak bieden aan reizigers die niet over een eigen netwerk in de bezochte stad beschikten en niet terecht konden bij familie of relaties. Hetzelfde woord ligt aan de basis van hospitium en hospice: opvanghuis voor behoeftigen. Pas in de jaren 1700-1800 begon men een onderscheid te maken tussen hospitaal en hospitium, hôpital et hospice. In hospitalen werden de in die tijd nog schaarse en meestal inefficiënte medische mogelijkheden toegepast op zieken. Zij zouden evolueren tot onze ziekenhuizen. Hospice, naam waarmee de tweede categorie aangeduid werd, is nu hier en daar nog gekend als aanduiding voor ‘ouderlingengesticht’, maar die term is sinds lang in onbruik geraakt. Nu heeft men RVTs (Rust- en VerzorgingsTehuizen) en Woonzorgcentra of gewoon Rusthuizen.

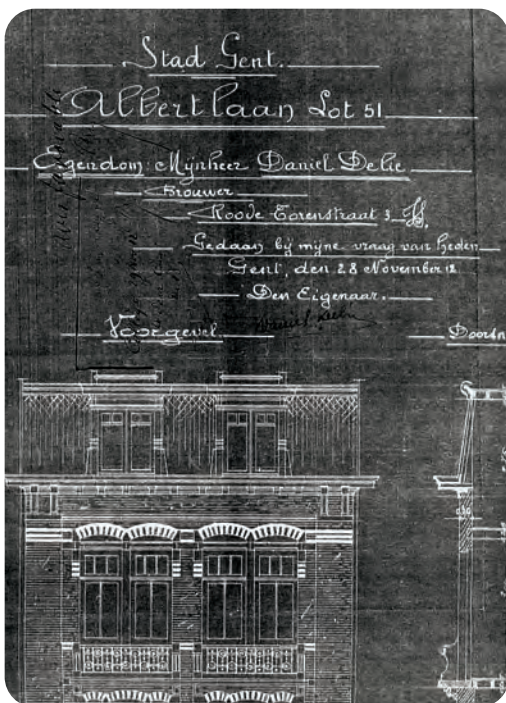

De laatmiddeleeuwse voorlopers van particuliere hotels werden, helemaal in dezelfde zin, als herberg aangeduid: gebouw om gasten in te ‘bergen’. Zo had je in de jaren 1300-1400 aan het Gouden Leeuwpleintje de ‘Herberghe den Osse enden Esele’ van wijnkoopman Heinric van Leyns, wiens boekenbezit in GT 2016 nr. 6 beschreven werd. Dergelijke herbergen waren de grote stenen huizen van kooplui en makelaars. De eigenaars werden – voor historici verwarrend – weleens herbergiers genoemd. Ze herbergden er echter enkel hun zakenrelaties uit andere steden of landen. Dit voor zover die, zoals in een havenstad als Brugge, niet terecht konden in een ‘opvanghuis’ gesticht en gefinancierd door hun eigen ‘natie’, door mensen in dezelfde stad of streek geboren (Latijn nascere). Zo had je bv. de Genuese natie, de natie van de Oosterlingen. Die verenigingen werden soms ook loge genoemd, bv. de Florentijnse Loge. Velen bezaten een eigen natiehuis (L.D.).

Van Laemme’s Theatre (1913) tot Fewa restaurant en tapasbar (2019)

Eric Dekeyser geeft een interessante aanvulling bij het artikel van Guido Deseijn over Laemme's Theatre in Gent (GT 2019 nr. 3, p. 198-202). Dit was

gevestigd in een gebouw ontworpen door zijn grootvader Leon De Keyser (1879-1946). Het betreft een nieuwbouw uit 1912, nu Koningin Maria Hendrikaplein 10, destijds Albertlaan 96 (lot 51) op stadgrond. Pas in 1930 is dit deel van de Albertlaan Koningin Maria Hendrikaplein geworden. De bouwaanvraag (afb. 1), volgens plannen van Leon De Keyser, werd ingediend op 28 november 1912 door Daniel Delie, brouwer uit de Rode Torenstraat 3 Gent. Zijn brouwerij droeg de naam Brasserie G. Maenhout (D. Delie-Maenhout), 5 rue de la Tour Rouge, tél. 2119. De goedkeuring kwam er al op 16 december 1912. Het Hotel-Restaurant Continental telde twaalf

Afb. 1 (collectie E. Dekeyser).

Afb. 2 (collectie E. Dekeyser).

kamers en bestaat uit vier bouwlagen onder een mansardedak.

Van in het begin was het de bedoeling in het gebouw tegenover het nieuwe station een hotel onder te brengen. De eerste hotelhouder, die er ook woonde, was vermoedelijk A. Delvoye. Van 1914 tot 1929 werd het hotel uitgebaat door Gustaaf Van Renterghem. Vanaf 1930 was het echtpaar Marcel Buysse-Santens er hotelhouder. Marcel Buysse (1889-1939) was gewezen profwielrenner en een beroemdheid. Hij werd wel eens 'De Leeuw van Vlaanderen' genoemd. Zijn doorbraak kwam in 1912 met een vierde plaats in de Ronde van Frankrijk. Het jaar nadien won Buysse zes ritten, maar verloor de Tour door een vorkbreuk op de Esterel in de rit naar Grenoble. Volgden nog andere

mooie overwinningen. In de sportkolommen van enkele kranten mocht Marcel gratis reclame maken voor zijn Gentse hotel-restaurant (afb. 2).

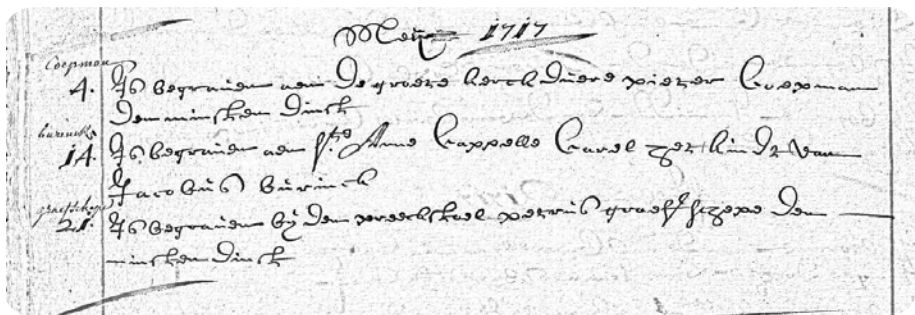
In 1937 werden onder leiding van Leon De Keyser nog veranderingswerken uitgevoerd aan het gebouw. Na de dood van Marcel Buysse in 1939 zette zijn weduwe de zaak verder en veranderde ze de naam van het hotel in Avia (mogelijk in 1956). Vanaf 1974 werd het café The Royal Oak en sedert 2006, nadat de gevel werd opgefrist, heette de zaak The Castle en was eigenlijk het restaurant van het gelijknamige hotel ernaast: Hotel-Restaurant Castel. Begin 2009 openden Peter Geeraerts en Brigitte Lenssens er het streekbierencafé Castel waar ook gerechten te verkrijgen waren. Anno 2019 is restaurant en tapasbar Fewa er gevestigd, mogelijk nog steeds in relatie met Castel.

Begraven in de Sint-Niklaaskerk (1717)

Na lectuur van 'Waarom begraven en hoe' (GT 2019 nr. 3) dook Michel Dobbelaere in notities over de overlijdensregisters van de Sint-Niklaaskerk in Gent van het jaar 1717. Men kan daarin lezen waar men toen in de kerk

begroef en over wat soort begrafenisdienst het ging: gewone (minste), middelbare, eerste klasse of hoogste dienst. Het waren dus niet alleen ‘rijke stinkers’ die daar terecht kwamen. Gidsen geven graag de (acceptabele) uitleg van die uitdrukking: door het veelvuldig openleggen van de kerkvloer voor alsmaar nieuwe lijken, kon het in de kerken nogal stinken. En het waren nu eenmaal meest lijken van de rijkere die daarvoor verantwoordelijk waren.

Michel trof er gegevens aan die er op wijzen dat in die tijd heel wat niet zo rijke personen in de kerk zelf begraven werden. Van 1713 tot ca. 1718 waren de notities uitzonderlijk niet in het Latijn, maar in het Vlaams gesteld. In een voorbeeld daarvan (afb. 3) lezen we (zij het met enige moeite):

Afb. 3 Van 1713 tot ca. 1718 waren de notities uitzonderlijk niet in het Latijn, maar in het Vlaams gesteld. In een voorbeeld daarvan (afb. 3) lezen we (zij het met enige moeite):

Mey 1717

Coopman 4 (mei). Is begraven aen de groote kerckduere Pieter Coopman den minsten dienst
 Burinck 14 (mei). Is begraven aen Ste Anna Capelle Carel het kindt van Jacobus Burinck
 Graefschep 28 (mei). Is begraven bij den preekstoel Petrus Graefschep den minsten dienst.

Gent op het Zuidpoolcontinent

Herbert De Vleeschouwer meldt ons dat er op Google maps aan de Zuidpool een piepklein (6 op 3 km.) Ghent Island (Genteiland) te vinden is. Een erfenis van de Zuidpoolreiziger de Gerlache. Het is een onderdeel van de Palmer archipel en ligt tussen het Anwerpen- en het Brabanteiland. Je vindt het ook via Wikipedia. Mag dus toegevoegd aan het lijstje in het artikelje ‘Gent buiten Gent’ dat verscheen in GT 2013, jg. 42, p. 539-552.

Militair domein De Sterre

In het kader van gezondheid en welzijn op het werk, is UGent (Bart Christiaens, preventieadviseur) op zoek naar gegevens over de historiek van het domein de Sterre en de mogelijkheid of daar ooit chemicaliën werden ge-

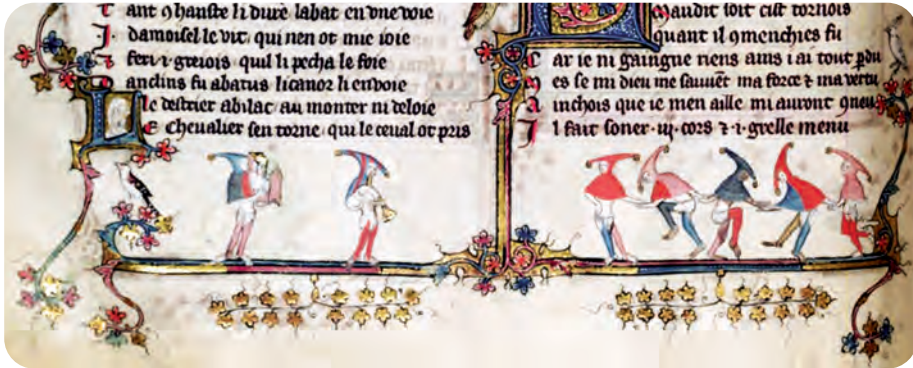
stockeerd. Voorheen was dat een militair domein. Werden er wapens gestockeerd? Klopt het dat er een gaskamer werd geïnstalleerd door de Duitsers tijdens WO-1? Zo ja, welke stof werd gebruikt voor het vergassen?

Hierop kan alvast geantwoord worden dat er op het domein een militaire diergeneeskundige dienst gevestigd was, die meer dan waarschijnlijk beschikte over een gasinstallatie voor de behandeling van paardenschurft. Dat was zonder meer de ergste en moeilijkst te behandelen infectieuze aandoening waaronder de toen nog zeer talrijke legerpaarden verschrikkelijk te lijden hadden. Tussen haakjes: die dieren werden toen niet meer gebruikt in de eigenlijke strijd, maar voor het ter plaatse brengen en afvoeren van geschut en voor de bevoorrading. In gaskamers werd zwavelpoeder door verwarmen in gasvorm gebracht. De therapeutische resultaten waren niet denderend. De locatie van het paardenhospitaal aan de Sterre staat aangegeven op een kaartje in het artikel van Van Aerde over het militaire verleden van het domein, verschenen in dit tijdschrift (GT 1986, p. 253) aan de De Pintelaan, noordelijk van de nog bestaande schietstand.

Metselaarshuis

Herbert De Vleeschouwer wijst er op dat de zuilen van Hercules niet in Spanje te vinden zijn, zoals vermeld in GT nr. 4-5, maar in Marokko en Gibraltar. Een alternatieve zuidelijke zuil is Ceuta, een (wel) Spaanse enclave in Marokko. Hij voegt er nog een paar inlichtingen aan toe. De moreske dansers kan je bekijken en beluisteren in een modernere versie op youtube 'beltane morris dansers'. De oorsprong is Moors-Spaans met ook wat Franse en Engelse inbreng van zowel doedelzak als tambour(ijn). Veel meer daarover in het boek *History and the Morris Dance* van John Cutting (Dance Books, UK, 2005). Er kan ook verwezen worden naar de dansersbeelden van München (Erasmus Grasser) en naar het Goldenes Dachl (gouden dakje) van Innsbruck. Onze correspondent suggereert misschien eens een morrisdans festival te organiseren in Gent.

Op afb. 4 een vroege illustratie van een voorloper (?) van de Morris/Mouresco dans in de geïllustreerde kantlijn van 'The Romance of Alexander' van 18 april 1344 (Bodleian Libraries, Oxford University). Straf hoe de beelden van De Buck op de oude miniaturen lijken! De illustratie is gedateerd in het boek, wat op zich al uitzonderlijk is. Dat plaatst het werk in de tijd van Lodewijk (II) van Nevers. Het boek bevat kwatrijnen in het Picardisch Frans zoals het toen aan het Vlaamse hof gesproken en geschreven werd. John Cutting vermoedt dat het in Brugge samengesteld werd.

Afb. 4

Seske(n)s

Nicole Verhoosele vroeg zich af wat de ‘seskens’ betekenen. Ze trof dit woord aan in een document uit 1727: ‘overleden aan de seskens’. Redactielid LD wist dat dit woord in de jaren zestig nog gebruikt werd door oudere Gentenaars om stuipen aan te duiden: een laat stadium van de vreselijke ‘ziekte van de jonge honden’ (‘hondenplaag’, meer exact ‘ziekte van Carré’) waartegen toen nog onvoldoende gevaccineerd werd. In het Gents Woordenboek staat er enkel Sint-Cornelisziekte bij aangegeven, wat ons niet veel wijzer maakt. Frans Debrabandere is heel wat duidelijker in zijn *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams Etymologisch Woordenboek* (2005, Veen, Amsterdam, p. 84). De Franse term ‘accès d’épilepsie’ (epilepsie aanval) werd volksetymologisch vervormd tot excessen en vervolgens afgekort tot cessen of seskens. Alfons De Cock weet er heel wat over te vertellen in zijn *Volksgeneeskunde in Vlaanderen* (1891, Vuylsteke, Gent, p. 93-112). Onze vraag is nu: wordt de termen ‘seskes, cessen, d’eckessen, nog gebruikt in Gent? Of: wie heeft er nog weet van?

Foutieve sterfdatum

Erik Dekeyser vond een klein foutje in GT 2019, 48e jg. nr. 2, p. 87 in deel 1 van de reeks over Charles Van Rysselberghe. ‘Nadat Emma Housmans overleed op 11 januari 1899...’ Moet zijn 16 april 1899.

LIJST BESCHERMLEDEN EN STEUNENDE LEDEN 2019

De Algemene Verordening Gegevensbescherming (GDPR) vereist dat wij uw toestemming nodig hebben om uw naam te vermelden als beschermid of als steunend lid. Daarom verzoeken we de leden die in de toekomst vermeld willen worden, ons schriftelijk (o.a. per e-mail of brief) hun opnameverzoek te melden. Doet u dat niet dan moeten wij node uw naam weglaten in deze lijst ondanks uw hogere bijdrage. We zullen de verschillende hogere bedragen, telkens met de bijhorende aantallen betalers (zonder namen), ook in de toekomst vermelden. We zijn iedereen die meer betaalt even dankbaar. Zonder dat zouden we onmogelijk de huidige hoge kwaliteit, relatief hoge oplagen en uiterst lage basisprijzen kunnen aanhouden.

Cocquyt E. (300); De Smet C. (100); Verdonck M. (100); Walraedt J. (100); Bekaert S. (75); Van Schil J. (75); Verjans P. (75); Van Hauwermeiren M. (60); Abbenbroek W. (55); Bertrand J. (50); Bleyaert F. (50); Bockstaele W. (50); Coucke M. (50); De Blauwe M. (50); De Reuse J. (50); De Vleeschouwer H. (50); Demoor D. (50); Devogelaere W. (50); Diegenant W. (50); Dobbelaere R. (50); Eechaut D. (50); Gelaude F. (50); Hebbelynck B. (50); Lacroix E. (50); Leirens J.-P. (50); Lybaert P. (50); Plum-Doof P. (50); Van De Woestyne B. (50); Van Hoorde H. (50); Van Renterghem G. (50); Van Vlaenderen F. (50); Flachet P. (45); Baert G. (40); Destoop B. (40); Hemelaer L. (40); Leeman M. (40); Leyseele J-P. (40); Marissael C. (40); Peperstraete P. (40); Van Bockstaele-De Bevere F. (40); Van Damme R. (40); Van De Velde-Capitaine E. (40); Van Den Abeele G. (40); Balcaen L. (35); Beyz M. (35); De Vreese G. (35); Demeulenaere G. (35); Doornaert D. (35); Durinck F. (35); Eylebosch E. (35); Lataer J. (35); Marlier R. (35); Mortier - De Clercq J. (35); Pieters W. (35); Roose J.-P. (35); Schotte C. (35); Sorgeloose P. (35); Van Goethem-Reyniers A. (35); Van Hecke E. (35); Verhaest L. (35); Aers E. (30); Anthonis P. (30); Biskup J. (30); Borgoo R. (30); Bouquet P. (30); Cannoot J.P. (30); Capiou M. (30); Carrez S. (30); Cassiman P. (30); Cocriamont A. (30); Crispyn J. (30); Cruyt B. (30); Daens L. (30); De Bodt-Petit M. (30); De Bruycker W. (30); De Clercq R. (30); De Gols (30); De Graeve A. (30); De Grauwe L. (30); De Leenheer D. (30); De Meyere J.A.L. (30); De Munnynck H. (30); De Paepe L. (30); De Pourcq F. (30); De Strooper M. (30); De Turck B. (30); De Vleeschouwer J. (30); Debergh J.-P. (30); Depoortere W. (30); Derdijn E. (30); Derudder M. (30); Descamps A. (30); Desmet G. (30); Dewulf C. (30); D'haen P. (30); D C. (30); Driessens J. (30); Evrard A. (30); Fagot W. (30); Gistelinc A. (30); Goetghebuer T. (30); Gyselinck S. (30); Heughebaert-Schotte R. (30); Hofman F. (30); Huys J. (30); Leys A. (30); Rodrigo G. (30); Malschaert A. (30); Marechal G. (30); Martens L. (30); Martens M.-L. (30); Meert F. & L. (30); Meesen M. F. (30); Meganck C. (30); Metelmann K. (30); Moerman J. (30); Ödberg F. (30); Oosterlinck J. (30); Pauwels M. (30); Platteeuw M. (30); Puttevels C. (30); Reynvoet M. (30); Rogier-Joliet E. (30); Rooms J.-P. (30); Rouquart W. (30); Rummens M. (30); Sabbe D. (30); Scheir R. (30); Schouls R. (30); Seye D. (30); Smet

M (30); Sonnevile P. (30); Spanoghe P. (30); Stevens B. (30); Uyttenhove M (30); Van Bockstaele R. (30); Van Caneghem A. (30); Van De Sype (30); Van Der Linden J. (30); Van Durme D. (30); Van Elsen (30); Van Hove C. (30); Van Keymeulen P. (30); Van Laethem J (30); Van Mossevelde E (30); Van Speybroeck M (30); Van Stevendaal D (30); Trijp E. (30); Van Tyghem F. (30); Van Wynsberghe A. (30); Vandebroele E (30); Vanwynen N. (30); Vercauter-Van Lierde A (30); Vermaele L. (30); Verplancke M. (30); Verschueren P. (30); Verstraete J. (30); Vervliet L. (30); Voortman M. (30); Weymeis C. (30); Wulteputte M (30); Aerssens M. (25); Balthazar H. (25); Barbe J. (25); Bauwens P (25); Bernaert F. (25); Beyaert G. (25); Bockstaele M. (25); Boncquet (25); Bontemps M. (25); Bouckaert M. (25); Bracke L. (25); Bracke W. (25); Bruyneel P. (25); Buysse A. (25); Callens M. (25); Capoen J. (25); Charles J. (25); Christiaens M. (25); Coryn G. (25); Cousaert E. (25); De Broe L. (25); De Bruycker B. (25); De Bruyker G. (25); De Clippele F. (25); De Coninck P. (25); De Groote M. L. (25); De Hon S. (25); De Latte G. (25); De Meestere G. (25); De Meyer B. (25); De Meyer M. (25); De Meyere E. (25); De Moor A. (25); De Pauw A. (25); De Raedt M. (25); De Roo (25); De Ruyck R. (25); De Schryver A. (25); De Smul L. (25); De Vuyst M. (25); De Wulf J-M. (25); Debergh P. (25); Debunderie W. (25); Decadt C. (25); Declercq D. (25); Dekeyser E. (25); Delaruelle G. (25); Delsupehe S. (25); Demeyer R. (25); Depaeppe J. (25); Deproost L. (25); Deridder (25); Derycke P. (25); Desmet R. (25); Devogele M. (25); Deweirt M. (25); Dhaene J. (25); D'hondt B. (25); D'h. C. (25); D'hondt J. (25); D'hont D. (25); D'hont L. (25); Dobbelaere M. (25); Dobbelaere-Claus D. (25); Dujardin J. (25); Duthoit C. (25); Ediers B. (25); Erauw K. (25); Eryvynck G. (25); Floryn D. (25); Gabriels (25); G.M.D. (25); Genbrugge P. (25); Ghysels G. (25); Glibert L. (25); Goethals F (25); Goethals L. (25); Gombault P. (25); Haenebalcke (25); Haydon R. (25); Hebbrecht J. (25); Hellinck A. (25); Heyde P. (25); Heyerick M (25); Himschoot G. (25); Huble F. (25); Huyghebaert J. (25); Janssen R. (25); Keverijn A. (25); Kluyskens G. (25); Kochanowicz R. (25); La Concorde (25); Lambein W. (25); Lekens H. (25); Lemaitre L (25); Lentz C. (25); Levis E (25); Lippens L (25); Loockx M (25); Lybaert-Raes (25); Maes P. T (25); Manesse M (25); Marchand J-M. (25); Mareen (25); Maresceau M. (25); Marijns J. (25); Matthys J (25); Naerhuyzen M.L. (25); Ongena J-P. (25); Ossieur E. (25); Peckstadt E. (25); Penning-Van Den Berghe E. (25); Perneel X. (25); Peys A. (25); Pieters R (25); Plasschaert A./J. (25); Podevyn J (25); Poelman H. (25); Ponteur L. (25); Ramon R. (25); Rasschaert W. (25); Rau D. (25); Roelants D. (25); Roelens S. (25); Roels C. (25); Roldan-Aragon-Botterberg N (25); Rottiers A. (25); Ryckaert M. (25); Sabbe M. (25); Scheerlinck E. (25); Segher M. (25); Sels A. (25); Sorgeloose J. (25); Stadius J. (25); Stevens - Corijn W. (25); Stroobants A. (25); Tavernier J. (25); Thomas C. (25); Thysbaert-Van Oost G. (25); Tollenaere S. (25); Van Autreve M. (25); Van Beneden M. L. (25); Van Bossele L. (25); Van Bruwaene N. (25); Van Caenegem H. (25); Van Damme A. (25); Van De Putte E. (25); Van Den Borre J. (25); Van Den Bosch-Van Langenhove (25); Van Den Broecke R. (25); Van Der Stichel F. (25); Van Maldeghem (25); Van Nieuwenhuyze (25); Van Rie A. (25); Van Ryssel D. (25); Van Severen J-P. (25); Van Steendam R. (25); Van Wynsberge A. (25); Vancraeynest B. (25); Vande Papeliere D. (25); Vande Veegaete (25); Vandendaele A. (25); Vanderstockt D. (25); Vankenhove N. (25); Verheggen F. (25); Vermeire D. (25); Vermeulen M. (25); Verspeeten H. (25); Verstraete E. (25); Vlamynck L. (25); Vlieghe P. (25); Vyncke C. (25); Weewauters F. (25); Wieme J. (25); Ysabie M. (25); Zels D. (25);

48e JAARGANG - INHOUD 2019

Nr. 1

- Zonderlinge en bijzondere Gentse straatnamen: Sint-Antoniuskaai en Kolveniersgang
Luc Devriese
- De 'nieuwe' Lieve: aftakking van de 'oude' Lieve naar de Sassevaart
Luc Devriese, Frank Gelaude
- Sint-Antoniusprocessie in Gent (vóór 1540)
Naar Marcus van Vaernewyck
- Biljarten in Gent. De Koninklijke Gentsche Biljart Academie: al meer dan een eeuw actief
Marc Hanson
- Oas 'k ne kleine gast woas. Diel 2
Rudy Duprez
- N.Waarom abt Rafaël de Mercatel graag in Brugge verbleef. Deel 1
Marc Hanson
- Lezers aan het woord
- Pareltjes uit het begijnhof verzameld in het documentatiecentrum DSMG
Hans Dousselaere
- Lijst beschermleden en ereleden 2018

Nr. 2

- Charles van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten. Deel 1
Jan Steeman 82
- De Grote (en de Kleine) Steur
Daniël Van Ryssel 96
- Waarom abt Rafaël de Mercatel graag in Brugge verbleef
Marc Hanson 101
- Lekkers in de Boekentoren
Luc Devriese 116
- Beddenzakken voor Baafse monniken
Marc Hanson 119
- Nog meer Sint-Antonius in Gent
Luc Devriese 122
- Jan Palfijn, slachtoffer van mythevorming
Luc Devriese 129
- Richtlijnen voor auteurs Ghendtsche Tydinghen (GT) 152
- Lezers aan het woord 154
- Cultureel avondsalon 160

Nr. 3

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten.
Deel 2. Ontwikkeling van de Stationsbuurt-Noord, Gent-Sint-Pieters.
Jan Steeman 162
- Middeleeuws begraven door Schokkebroers en Matewijven in Gent, deel 1.
Luc Devriese 172
- Hoe de *Harmonie*, nieuw peilschip voor North Sea Port, aan zijn naam kwam.
Huguette Taymans 185
- Een door godsdiensttwisten verdeelde familie. De familie Schoutheet in het
Gentse (1577-1578).
Danny Mattens 190
- Laemmle's Theatre in Gent (1913).
Guido Deseyn 198
- De Heilige Antonius van de Zuidstatie.
naar Emiel Andelhof (†) 203
- Edouard Renoz (Parijs 1830 – Gent 1862).
Françoise Verhoosele 204
- Het 'Huis met de twee Torens' in de Veldstraat.
Dirk Vergeynst 212
- In de Gentsche Opera. Een paar anekdotes uit de jaren stillekes.
Frank Ödberg 222
- Giele, de geernaardmarchand.
naar Emiel Andelhof (†) 223
- D'azenten goan opzije oan ze den tram zien rije.
Hans Dousselare, Luc Devriese, Sonja Gysseling 227
- Lezers aan het woord. 232
- Cultureel avondsalon (mei-juni 2019). 240

Nr. 4-5

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten. Deel 3.
Jan Steeman 242
- Het echte Metselaarshuis in de Cataloniëstraat.
GT-Redactie 257
- Geen (pseudo) Metselaarshuis aan de Graslei, maar 'De Ingel'.
GT-Redactie 270
- Nestor Schaffers (1826-1896) opvolger van Edouard Renoz.
Françoise Verhoosele 283
- Veldwachters in Ledeberg (1795-1874).
Achiel Van Hecke 287
- Middeleeuws Begraven door Schokkebroers en Matewijven in Gent. Deel 2
Luc Devriese 300

- Kraakhuis in de Gentse Bijloke: Pesthuis. Luc Devriese, Griet Maréchal	310
- Geboren in een Cité. Eric Vermeirsch	318
- Pareltes uit het Begijnhof.	327
- Lezers aan het woord.	330
- Raymond De Kremer alias Jean Ray/John Flanders.	335

Nr. 6

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pietersbuiten. Deel 4. Een appeltje voor de dorst aan de Koningin Astridlaan en de Lostraat (1904-1920). Jan Steeman	338
- Middeleeuws begraven door Schokkebroers en Matewiven in Gent Deel 3. Van lollaarden tot alexianen, van matevrouwen tot zwarte zusters. Luc Devriese	346
- Marie-Jeanne Schellinckx, een Gentse grognarde. Eric Vermeirsch	358
- Hoe promoveerde Marie Schellinck van prostituee tot onderluitenant en heldin van Napoleon? Luc Devriese	361
- Reisverslag van kanunnik Antonio de Beatis: Gent en de Lage Landen in 1517 Herbert De Vleeschouwer	371
- Katrienspekken in het Hof van Ravenstein aan Onderbergen. Luc Devriese	386
- Lezers aan het woord	406
- Inhoud 48e jaargang	412
- Lijst 2019 steunende leden en beschermleden	414

WARME OPROEP

Vernieuwing abonnement

*Mede dankzij jouw steun, beste lezers,
blijft Ghendtsche Tydinghen succesvol.
Ook in een wereld met onbeperkte, schijnbaar
gratis toegang via het internet tot
massale hoeveelheden informatie.*

*Vernieuw tijdig het lidmaatschap.
Dat bespaart ons veel moeite en kosten!*

*Dankzij dat en de gewaardeerde bijdrage van de stad sla-
gen we erin het tijdschrift verder aan te bieden tegen de
ongelooflijk lage prijs van 15 euro.*

Voor de bankgegevens en bedrag: zie achterkaft

*De vermelding van het lidnummer (zie adresetiket)
helpt ons vergissingen te voorkomen.*

Mocht je het niet vinden: geen paniek, we redden het wel.

*Wil je een ander leveradres dan dat van de betaler,
geef dit dan op bij de 'Mededeling'*

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).
Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 15 euro
Steunende leden: 25 euro
Beschermleden: vanaf 30 euro
Te factureren leden: 25 euro
Buitenlandse leden: 25 euro
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
BIC: BPOTBEB 1 van de "HHKG" te 9040 Gent.

Administratie & Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

